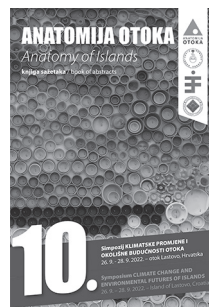

10. simpozij Anatomija otoka. Klimatske promjene i okolišne budućnosti otoka, Lastovo, 26.–28. rujna 2022.

U razdoblju od 26. do 28. rujna 2022. godine na otoku Lastovu održan je 10. simpozij *Anatomija otoka*. Prvi petogodišnji ciklus ovog međunarodnog znanstveno-stručnog simpozija o otocima započeo 2012. godine održavao se na otoku Visu, da bi se potom drugi ciklus odvijao na Lastovu. Ovogodišnja tema simpozija bila je *Klimatske promjene i okolišne budućnosti otoka*. Naime, otoci su na prvoj liniji suočavanja s izazovima prilagodbe klimatskim promjenama, a otočne zajednice pioniri u pronalaženju i implementaciji održivih klimatskih rješenja te u razvoju vlastitih strategija klimatske otpornosti. Iako ranjivi na sve što donosi antropocen, otoci u mnogim aspektima usporavaju njegovu prevlast na tim lokalitetima. Isto tako, otočani su stoljećima izgrađivali vlastita lokalna znanja, odnosno specifične kulturne odgovore koji su im omogućavali suočavanje s vremenskim i prirodnim nepogodama. Otočne su zajednice razvijale specifične oblike društvenosti i solidarnosti u svakodnevicu, a posebice u vrijeme kriza i katastrofa. Međutim, kao što se mijenjaju klima i okoliš, mijenjaju se i otočna društva. Tako novovjeka litoralizacija, deagrarizacija, betonizacija, turistifikacija i depopulacija snažno i najčešće nepovoljno utječu na otočne strategije i prakse otpornosti na okolišne ekstreme. Organizatori simpozija su stoga, inspirirani multidisciplinarnim i transdisciplinarnim pristupima, pozvali stručnjake iz različitih područja da se priključe raspravama koje će omogućiti mapiranje novih imaginarija otočnih budućnosti u kojima će lokalna znanja predstavljati polazište i inspiraciju za izazove novih klimatskih transformacija.

Održano je 30 predavanja u 8 sesija, od čega je 7 sesija bilo posvećeno okolišnim temama, dok je posljednja sesija nosila naslov "O Lastovu na Lastovu". Kao što je i uobičajeno za simpozije *Anatomija otoka*, predavanja znanstvenika i stručnjaka iz različitih područja izvrsno su se interdisciplinarno međusobno uklopila. Naime, na primjerima otoka kao sučelja mora i kopna te izučavajući okolišnu i društvenu problematiku vezanu uz njih sagledavamo svu složenost interakcija, a ta su saznanja nužna za osmišljanje načina osiguravanja otpornosti na samim otocima i izvan njih. I na ovoj su Anatomiji svi sudionici rado slušali jedni druge i učili u holističkom pristupu, u ležernoj, konstruktivnoj i ugodnoj atmosferi. Posebno raduje ovogodišnji izrazito velik interes za sudjelovanje i autorstva koja potpisuje sve veći broj mladih istraživača koji iskazuju sveobuhvatnost u pristupu temama koje obrađuju.

Izvršno plenarno predavanje o uzrocima klimatskih promjena, međudjelovanju atmosfere i oceana, sadašnjem stanju i projekcijama, te ranjivosti obalnih područja glatko nas je uvelo u izlaganje o bioraznolikosti i endemima Jadrana, njegovoj ugroženosti klimatskim promjenama, onečišćenju i posebno prisustvu invazivnih vrsta, te propustima koje se čini u njegovoj zaštiti. Slijedila je analiza kakvoće mora na Prviću u doba godine kada otok ugošćuje velik broj turista i pruža utočište brojnim turističkim plovilima. Raspravljalo se i o opasnostima prisustva mikroplastike u akvatoriju hrvatskih otoka u pogledu vezivanja toksičnih tvari i teških metala za nju te ispuštanja potentnih stakleničkih plinova njezinom degradacijom.

Analizirao se morski otpad u akvatoriju otoka Visa i Lošinja. Tema banketa morske trave na plažama otvorila je pitanje primjerenosti dosad uvriježenih postupaka njihova uklanjanja s naših plaža s obzirom na značajnu ulogu koju ti banketi imaju u zadržavanju morskog pijeska i zaštiti obale te, također, pitanje problema sveprisutnog morskog otpada. Tema je bila i pritisak na hrvatski Jadran uzrokovan prisustvom ogromnog broja plovila u najmu, sve u korelaciji sa sadržajem, ulogom i tumačenjem održivosti u nastajućoj nacionalnoj Strategiji održivog razvoja turizma do 2030. godine. Bila je riječ i o mogućoj dugoročnijoj ulozi politika industrije osiguranja u proaktivnom pristupu preveniranju klimatskih promjena i njihovih posljedica.

Govorilo se o pojmu regenerativnog turizma, o kulturnoj baštini i tradicionalnim djelatnostima na otocima kao kulturno-turističkom potencijalu na primjerima otoka Brača i Raba te o kulturnom krajoliku kao temelju održivosti razvoja ponovo otoka Raba, sve temeljeno na prikupljanju stavova lokalnog stanovništva i stručnjaka. Slijedio je prikaz Omišlja na Krku s gledišta njegove povijesne baštine, ostataka industrijalizacije i uvođenja novih postrojenja te potencijala provođenja suvremene umjetničke prakse u tom prostoru.

Jedna od prezentacija odnosila se na vrijedne napore međunarodne organizacije na Mediteranu za jačanje otpornosti obala putem popularizacije znanja i educiranja donositelja odluka, poglavito u smislu predlaganja zaštićenih pojasa uz obalnu crtu. Analizirali su se potencijal i praksa obrazovanja o klimatskim promjenama djece vrtiče dobi na otocima te praksa zelene tranzicije na otocima Krku i Cresu. Govorilo se o učenju od prirode u smislu osmišljavanja i primjeni rješenja koja je iznašla priroda u pogledu sučelja vode, energije i hrane. Dat je osvrt na utjecaj klime, onečišćenja i suvremenog načina života na osjetila i zdravlje te je ukazano na nedovoljan fokus znanosti u tom području. Naime, praktičan primjer osjetilnog pejzaža na Lastovu sudionici su osjetili prilikom noćnog uživanja u svjetlosno neonečišćenom nebu te blagovanja otočnih delacija tijekom simpozija. Istaknuto je nadalje i kako dobra koordinacija različitih struka – fizičara, biologa i kemičara – rezultira optimizacijom složenih i skupih postupaka uzorkovanja, u ovom slučaju za potrebe projekta istraživanja utjecaja valova vezanih uz otok na primarnu produkciju koji se provodi upravo na Lastovu.

Sudionici su imali priliku čuti o ugroženosti australskog otoka Fraser, koji se nalazi na popisu svjetske baštine, požarima koji prodiru u okruženja gdje su lokalna staništa nespremna na odgovor, te o značaju promišljanja domorodačkog stanovništva o upravljanju prostorom. Slijedilo je poučno predavanje o važnosti očuvanja i sadnje Sredozemnog hrasta crnike za zaštitu tla od erozije i za stvaranje humusa, uz usporedbu obilježja alepskog bora i crnike. Prezentiran je mogući prijedlog borbe s opasnostima bujičnih poplava u mjestu Sali na Dugom otoku. Za istu je zajednicu obrađena i tema oprečnosti potrebe razvoja infrastrukture i posljedične opasnosti masovnog turizma na prostoru definiranog nosivog kapaciteta.

Promišljali su se i budućnost te dosezi razvojnih politika za otoke i razvojni scenariji za Cresko-lošinjsko otočje, gdje se već sada vide posljedice nedovoljnog uključivanja lokalne zajednice u nacionalne i županijske vizije. Također se propitivala nadležnost upravljanja nacionalnim otočnim krajolikom. Prezentiran je potom rad o modelima vrednovanja krajobrazza jednog od najzelenijih otoka na Jadranu, Šćedra, uz vrijednu povijesnu rekonstrukciju krajobrazza i kartu krajobraznih vrijednosti, te se čulo izlaganje o iskustvima provedbe projekta zelene transformacije u lokalnim zajednicama.

U zaključnoj raspravi o okolišnim temama bila je riječ o kategorijama slušatelja koji bi trebali biti prisutniji na simpoziju. Izvrсна je svakako inicijativa da mještani Lastova imaju slobodan i besplatan pristup simpoziju. Isto tako, sva se predavanja svih godina simpozija snimaju, javno su dostupna svima koji ih žele vidjeti i slušati, a gledanost je izrazito velika. Neosporna je, međutim, činjenica da bi donositelji i provoditelji politika i odluka vezanih za otoke, a to su državna,

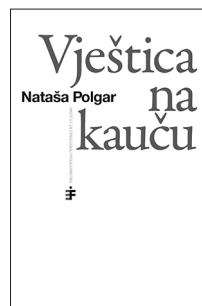
županijska i gradska odnosno općinska tijela, trebali iskoristiti priliku okupljanja stručnjaka iz različitih područja kako bi kvalitetnije promišljali politike, strategije, planove, regulativu i odluke koje donose.

Na posljednjoj sesiji, kojoj je prisustvovao značajan broj žitelja Lastova, obrađene su četiri iznimno zanimljive teme. Prva se odnosila na lastovske iseljenike koji djeci nastoje ostaviti materijalno nasljeđe na Lastovu ne bi li ih tako potaknuli da održavaju veze sa zavičajem. Druga tema bila je posvećena novoj kategoriji doseljenica na otok Lastovo, mahom visokoobrazovanih žena koje boravkom na otoku očuvane prirode unaprjeđuju svoju kvalitetu življenja te istovremeno značajno doprinose razvoju otočke zajednice. Tema trećeg predavanja bila je promišljanje o porijeklu *culjanja* ili spuštanja lastovskog Poklada niz uže, između usmene predaje, povijesnih izvora i karnevalske prakse. Četvrta, zadnja tema bavila se odjecima lastovske glazbene i plesne baštine izvan otoka. Među ostalim, postavlja se pitanje doprinosi li koreografirani Lastovski poklad na pozornici očuvanju poklada u njegovu stvarnom životu ili izvorni poklad i onaj na pozornici paralelno egzistiraju neovisno jedan o drugome.

Organizatori doista zavrjeđuju čestitke na naporu i doprinosu, a to su dvije otočke udruge (Anatomija otoka – centar za istraživanje i razvoj, Vis i Udruga Dobre Dobričević, Lastovo) te dvije znanstveno-istraživačke institucije (Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb i Odjel za etnologiju i antropologiju Sveučilišta u Zadru). Za očekivati je da i buduće *Anatomije* održe visoki standard, pa s nestrpljenjem očekujemo treći ciklus simpozija *Anatomija otoka* koji započinje 2023. godine i održat će se na otoku Hvaru.

Lidija Runko Luttenberger

Nataša Polgar, Vještica na kauču.
Psihoanalitički ogledi o suđenjima
vješticama u Hrvatskoj, Institut
za etnologiju i folkloristiku, Zagreb
 2021., 272 str.

U knjizi *Vještica na kauču: psihoanalitički ogledi o suđenjima vješticama u Hrvatskoj* dr. sc. Nataše Polgar predstavljen je osvježavajućom reinterpretacijom drukčiji i zanimljiv pristup intrigantnoj temi – temi vještica, njihova (zamišljenog) lika u društvu, razlozima progona i osuda te njihova kažnjavanja. Autorica prikazuje konstrukcije i reprezentacije vještičjih tijela kao ne-ljudskih ili, lacanovskom terminologijom, kao prijeteće drugosti. To kulminira vještičjim imaginarijem kako u sjeverozapadnoj Hrvatskoj od kraja 17. pa do sredine 18. stoljeća tako i u većem dijelu onodobne Europe.

Premda je taj Drugi konstruiran kao drukčiji, vještica je, paradoksalno, bila članica zajednice koja je označava i osuđuje. Označena kao Drugi, predstavlja svojevršno projekcijsko platno

na kojem se zrcale strahovi, traume, gubitci i tjeskobe ostalih članova zajednice. Kako sama autorica ističe: "Različiti dokumenti iz doba progona vještica poput demonoloških traktata, zakona i procedura isprva crkvenih, a kasnije i sekularnih pravnih struktura te zapisnika sa suđenja ukazuju na dijeljeno neuralgično mjesto, a to je odnos prema (ponajprije) ženskom tijelu i tjelesnosti" (str. 90).

Autorica se u knjizi prvenstveno bavi fragmentima naracija optuženih žena i žena svjedoka zabilježenih u procesima tijekom progona vještica, a ističe da su ti fragmenti svojevrsni repozitorij emocija i stanja poput straha, tjeskobe, žalovanja, ali i djelići priča o vlastitome životu, najčešće o teškim, bolnim, sramnim i traumatskim iskustvima. U njima ćemo naći i priču o žudnjama, o onome o čemu se nije smjelo, pa tako nije ni moglo govoriti uobičajenim jezikom, specifičan spoj činjeničnog i umišljenog, onoga što se smatralo stvarnim s onim što je bilo fantastično, nadnaravno, ne-ljudsko. Iz tih se naracija, nadalje, također može iščitati i kako su optužene žene ili žene pozvane kao svjedoci razumjele vlastitu i tuđu *vještičjost*, kako "prevode" jezik demonološkog na njima jasniji jezik, koja obilježja i značenja pridaju zločinu vezanom za vještičji identitet – odnosno onaj identitet koji je zapravo bio odraz projektivnih identifikacija i introjeksija izvanjskih slika koje su se uvriježile u jeziku i kulturi društva toga razdoblja, a čiji je izvor u ideološkoj radikalizaciji koja se prvenstveno prelamala preko *ženskih tijela* i očitovala u njihovu *očudovištavanje*.

Knjiga je podijeljena na tri veća dijela. U prvom dijelu pod naslovom "Povijest progona i pregled nekih pristupa" autorica daje uvide u konstrukciju vještica i njihovih progona u kratkoj povijesnoj perspektivi, zatim donosi raspravu o konstrukciji i diseminaciji vještičjeg imaginarija, potom pregled historiografskog pristupa progonima vještica te pregled feminističke i psihoanalitičke interpretacije progona vještica. Ne ulazeći dublje u područje historiografije, jer za ovo djelo to nije ni potrebno, inzistira na interdisciplinarnom pristupu problematici. Tako umjesto uobičajenog historiografskog pristupa dobivamo nešto novo – novi pristup i nove perspektive interpretacija i reinterpretacija progona vještica. U ovom dijelu knjige naći ćemo i zanimljive kratke preglede studija koje su se oslanjale na psihoanalitičku kritiku u razumijevanju fenomena progona, ali i onih koje su im pristupile kao odrazu psihopatologije (poput Freudovih). Dobivamo i uvid u važnije feminističke radove zahvaljujući kojima je u historiografiju i uvedeno pitanje *roda* optuženih.

Drugi dio knjige pod naslovom "Progoni vještica u Hrvatskoj: teorija i praksa" posvećen je prikazu konstrukcije i progona vještica na osnovi različite građe, kako zakonske građe tako i posredstvom drugih smjerova istraživanja – prije svega historiografskih, folklorističkih i etnološko-antropoloških. Tu nailazimo na poglavlja koja raspravljaju o promjenama vještičjeg imaginarija i *čudovišnog ženskog* u reformaciji i protureformaciji u Hrvatskoj, prikaze drugosti ženskog, odnosno vještičjeg tijela te institucionalne prakse o(d)značavanja, unutar koje se tematizira *Đavao* kao *das Ding*, dakle kao onaj koji izmiče označavanju, koji je neuhvatljiv, ali (se) označuje vidljivim znakom na vještičjem tijelu, koje jest uhvatljivo. Tako stječemo uvid u kolektivni strah od fragmentiranja tijela i u odnos zajednice prema vidljivom vanjskom znaku ugovora s Đavlom. "Tortura kao praksa odznačavanja" donosi nam pregled promjene smjera pozornosti voditelja istražnih postupaka – umjesto dotadašnjih manjih *maleficija* poput krađe mlijeka stoci ili pak manjih šteta nanijetih izravno ljudima – pozornost se usmjerila na *demon-ski aspekt*, dakle teološki aspekt, prema kojem su vještice dio izravne đavolje skupine, njegova "produžena ruka". U daljnjem tekstu naslovljenom "Subjekt nije osuđen na svoju svijest, nego na tijelo" imamo uvid u moć kažnjavanja, u izloženu žensku drugost čije se tijelo smaknućem na javnom mjestu, pri čemu je spaljivanje bilo uobičajena kazna, u očima zajednice patnjom vraća iz svog transgresivnog, đavlu podložnog tijela i od đavla označenog tijela u prvobitno *ljudsko* stanje (pa čak i *post mortem*). Ovdje također možemo pratiti primjere procesa iz Hrvatske iz 18. stoljeća, regulaciju procesa protiv čarobnjaštva Općim zakonom o kaznenom

sudskom postupku (*Theresiana*) Marije Terezije te caričina uvođenja kontrole nad sudovima i optužbama za čarobnjaštvo čime se počela sprječavati zlorabica sudova, kao i projekcije teških emocija (poput straha) na zajednički objekt zajednice – vlastitog člana, odnosno, u ovom slučaju, vještice. Ipak, autorica u konačnici napominje da se nasilje ne prekida, samo postaje bolje regulirano, relativno ograničeno i manje brutalno. U završnom dijelu raspravlja o tome može li vještica biti psihoanalitički subjekt, pri čemu se oslanja na Lacanovu teoriju jezika kao diskursa Drugoga i donosi uvid u to kako se izvanjskom manipulacijom konstrukcije *vještica* subjektivitet označio i poništio sve do introjeksijske, dakle pounutrenja s prijetećim ženstvom, prilikom beskrajske pregovaračke igre pri utvrđivanju identiteta *vještica*, manipulativnoj igri svjesnog i nesvjesnog, kognitivnog i afektivnog te zbroja osobnih iskustava s doživljajima iz kolektivnih zbivanja pri pritisku da se prihvati simbolički mandat.

U trećem djelu pod naslovom “Zapisnici sa suđenja: psihoanalitičko čitanje” autorica nam daje jasne prikaze straha zajednice od fragmentacije tijela, od vlastite i tuđe žudnje, od smrti, od čedomorstva, od kanibalizma i tu možemo naučiti nešto o hermeneutici histeričnog tijela, prikazima vještica kao anti-žena i anti-majki, o ženskim/vještičjim transgresijama, vještičjem mandatu, fragmentiranom tijelu te infanticidu.

Zanimljivost ovoga dijela knjige leži u tome što, nažalost, navedeno nije “zakopano” tamo negdje daleko iza nas, u povijesti, nego se reflektira na različite načine kojima svjedočimo u suvremenome društvu. Što je anti-majka ili anti-žena i kada to ženska osoba prestaje biti ženom, ljudskim bićem u očima društva? Ili, drugim riječima, kada osoba prestaje biti osobom u očima društva i postaje nešto na margini društva, zanemarivo ili pak prijeteće? Naša je svakodnevica obilježena posljedicama epidemije koja je temeljito protresla (i nismo sigurni je li prestala tresti) naš svijet, bez obzira na državne granice, zajednice, spol, rod ili naciju. Ta je “suvremena kuga” izvukla na površinu strahove i potaknula negativnu imaginaciju, osiromašila nas, zatvorila nas, odvojila zajednice. Hoćemo li počinuti iste korake koje smo u prethodnim razdobljima naše povijesti činili iz straha, neznanja i osjećaja ugroženosti, a koji su katalizirali mržnju prema označenom Drugom ili smo nadrasli skliske terene lažne ljudskosti i prisilnih identiteta? Možemo li zamisliti prijenos iskonski stečenog znanja, nebrojeno puta poticanog, a tako rijetko kad upražnjenog, o bivanju stvarnim ljudskim bićima čiji fantastični svjetovi obiluju kreativnošću i stvaranjem, a ne lažnim imaginarijem i uništavanjem?

Ova knjiga otvara ta izuzetno važna pitanja i ujedno potiče na kritičko promišljanje o opasnosti sveprisutne zlorabe jedne od osnovnih ljudskih emocija – straha.

Sonja Miličević Vukelić

COVID-19 u humanističkoj perspektivi, ur. Ivana Katarinčić, Jelena Marković, Ines Prica i Ana-Marija Vukušić, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 2022., 661 str.

Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu promptno reagira na suvremenu zbilju i pokazao je to mnogim radovima, koji nerijetko sadrže i kritičku oštricu u svojoj refleksiji svijeta suvremenosti. Na Domovinski rat se, primjerice, također bilo reagiralo odgovarajućim velikim zbornikom. Taj je rat bio veliki izazov humanističkim intelektualcima, kao što je sad globalni izazov koronavirus. Povezujem ta dva ključna, čini mi se, izdanja Instituta jer su se oba ta zbornika uhvatila u koštac s najvažnijom društvenom tematikom.

Možda je upravo “infodemija”, tj. inflacija diskursa o bolesti COVID-19 uzrok tolikog opsega zbornika radova *COVID-19 u humanističkoj perspektivi*. Nema segmenta života koji nije dotaknut koronapandemijom, i zbornik kao da želi obuhvatiti sve manifestacije duboko izmijenjenog života za vrijeme njezina trajanja.

Posebna priča je, dakle, “infodemija”, to kako je stanovništvo Zemlje raznoliko reagiralo na virus, priče, mikro i makronarativi satkani oko virusa. Između brojnih radova, izdvojila bih rad “Filozofija i posthumanizam u doba korone: kronika jednog debakla” Borislava Mikulića, koji smatra da vodeći lijevo orijentirani intelektualci poput Agambena, Žižeka i Badioua nisu dali zadovoljavajući odgovor na pojavu koronavirusa.

Institut za etnologiju i folkloristiku proizveo je mnoštvo etnografija svakodnevice. I u ovom zborniku imamo niz mikroetnografskih studija o posljedicama bolesti COVID-19: na stare i nemoćne u staračkim domovima, na beskućnike i dr. Analiziraju se i vladajući diskursi, autori se prisjećaju Foucaulta i teze o nadziranju i kontroli, analiziraju se sve sastavnice biomedicinskog diskursa i otpori njemu. Antropolog nije samo znanstvenik nego i društveno angažirani kritički nastrojen intelektualac koji propituje sve, posebno službene verzije zbilje.

Od šišmiša i analize demonizacije tog sisavca u prvim fazama epidemije koronavirusa do analize fenomena glazbene umjetnosti tijekom pandemije, fenomena balkonskih koncerata; od analize kulture svakodnevice u kojoj su u “radu od kuće” najviše stradale majke s malom djecom do analize digitalizacije kulturnih sadržaja, prijenosa kazališnih izvedbi *online*; od analize ugrožene egzistencije mnogih umjetnika, primjerice mikroanalize gubitka posla u industriji svadbi, do povijesne analize Vojne krajine u 18. i 19. stoljeću kao sanitarnog kordona u obrani Habsburške monarhije od zaraznih bolesti, posebno kuge, s područja Osmanskog carstva; od analize povećane potrebe za fizičkom aktivnošću, tj. boravkom u prirodi kao preduvjeta fizičkog, ali i mentalnog zdravlja u doba korone do analiza sadržaja s društvenih mreža vezanih uz COVID-19, u kojima se uočavaju elementi suvremene pučke kulture i njezina neizostavnog sastojka, a to je humor, dakle analiza digitalnog folklor; od analiza utjecaja koronavirusa na školski sustav i praćenje nastave do analize koncepta zazornog vezano za COVID-19 do promjena praksi tugovanja i sprovoda tijekom pandemije. Ovo su samo ilustracije širine promišljanja i raznovrsnosti tema koje obuhvaća zbornik *COVID-19 u humanističkoj perspektivi*.

COVID-19 toliko nas je duboko uzdrmao da je odgovor na tu pošast morao biti ovako obuhvatan i opsežan, nemoguće je zamisliti zbornik o toj globalnoj katastrofi na manje od 500 stranica. U njemu pišu i suradnici iz Srbije i Slovenije; zbornik je okupio više od trideset autora, ponajprije antropologa, ali i filozofa, povjesničara i povjesničara umjetnosti, koji analiziraju odlike metanaracije o bolesti COVID-19. Kvaliteta zbornika upravo je u količini prikupljenih podataka, ali i u raznovrsnosti pristupa i dalekosežnosti problematike.

Zbornik, osim ostaloga, demonstrira važnost humanističkih disciplina u orijentiranju prema nečemu što je ipak “zdravstveni” problem, dakle problem egzaktnih znanosti. Implicitno se sugerira da su humanistički znanstvenici upravo ti koji bi trebali ukazati na povećanu potrebu za solidarnošću, i to baš u uvjetima nedavne “socijalne distance”.

Intencija zbornika – kako se kaže u predgovoru – nije u tome da etnolozi i folkloristi ponude gotove metamodele ni opće odgovore, nego da prate kulturne strategije i taktike održavanja “normalnosti” i mentalnog zdravlja “dan po dan”, tragajući za dominantnim kulturnim reprezentacijama virusa i bolesti COVID-19 u uvjetima poopćenog osamljivanja. Zbornik postavlja pitanja što je novo u odnosu ljudstva na Zemlji prema toj modernoj kugi, a što naslijeđeno, što je lokalno, a što globalno, i što je (ne)izrečeno u naracijama straha, paranoje i panike.

Zbornik, pored toga, izvlači na površinu mnogo intrigantnih pojmova. Recimo, “komunovirus” (Jean-Luc Nancy) – virus koji nas komunicira, tj. sili na to da promislimo vrijednosti zajednice, zatim spomenuti termin “infodemija” (koji je koristio npr. skup *Filozofjska misao u vremenu fake newsa, govora mržnje, infodemije, manipuliranja i neslobode* medija 2021. godine u organizaciji Centra za filozofiju medija) ili termin “biomedijalizacija”, koji je različita od “biomedikalizacije”.

Nadalje, osim nadovezivanja na analize biomedicinskog diskursa i tradiciju Foucaulta, neki se autori, poput Renate Jambrešić Kirin, nadovezuju na klasične antropološke studije poput one Mary Douglas Čisto i opasno (1966): u antropološkom modelu nošenja s opasnošću, neizvjesnošću, zazornim, kaotičnim i ambivalentnim situacijama uvijek se zbiva oslanjanje na binarne opreke: čisto, zdravo i sigurno nasuprot nečistom, škodljivom i rizičnom.

Neki autori dovode virus u korelaciju s društvom rizika. Također, jedna interpretacija ističe zajedništvo u riziku i zajedničkost traume. Diskurs traume također je nužan u govoru o koronavirusu. Kod oboljelih i izliječenih od bolesti COVID-19 razlika je velika, u njihovim naracijama, između retraumatizacije i katarze. S druge strane, imamo i pojavu koronafolklor. Neki autori spominju i folklor katastrofe. Sve to objedinjava ukupna kulturna slika korone.

Zbornik *COVID-19 u humanističkoj perspektivi* je, važno je napomenuti, prvi opsežan pokušaj razmatranja kulturnih i društvenih posljedica pandemije u nas. Pisan je tako da bude pristupačan i široj publici, a ne samo zajednici antropologa, i nema barijeru pretjeranog rabljenja znanstvenog žargona: antropološke bi studije u pravilu trebali moći čitati mnogi, ako nisu opterećene tvrdim žargonom, što ovaj zbornik nije. Osim toga, analitički tekstovi ne zastaju samo na analizama: tekst “Moć zazornog u doba korone” Renate Jambrešić Kirin nudi neka rješenja za naš odnos prema pandemiji, kao i tekst “SARS-CoV-2: uspon i pad hrvatskog scenarija. Etnografija koronapolitika u hrvatskom upravljanju pandemijskom krizom” Ines Price.

Imamo “doktrinu šoka” i “tržišnu logiku” s jedne strane, i “COVID” s druge; događa se eskalacija anksioznosti: teza zbornika je da medicinska znanja, premda ključna za suzbijanje epidemije, ne mogu preuzeti ulogu simboličkog univerzuma, kulturnih kodova i naracija kojima pojedinci i zajednice razumiju i iznova oblikuju poimanje normalnosti i nenormalnosti, opasnosti i sigurnosti, smijeha i žalovanja, bolesti, zdravlja, umiranja i smrti.

Zbornik ponajprije daje analitički odgovor: daju nam ga etnolozi, kulturni antropolozi, folkloristi i etnomuzikolozi, ali i povjesničari, filozofi, povjesničari umjetnosti. Oni svi traže izvore,

komunikacijske kanale, tradicijske motive i funkcije *novih* kulturnih reprezentacija te prate način njihova širenja, mutacije, adaptacije potrebama pojedinaca i lokalnih zajednica.

Zašto ljudi nikad i nigdje nisu imuni na tradicijsko mišljenje i folklorne predodžbe kojima se pogibeljna “čudovišnost” nepoznate prijetnje pokušava imaginirati i “intimizirati”? Zbornik pokušava, utoliko, sagledati pandemiju i u širem kontekstu čovjekova odnosa prema nadnaravnom. Vrlo su važni kulturni mehanizmi, uključujući folklorni proces, kojima čovjek od poznatog gradi zaštitu i obranu spram nepoznatog i pogibeljnog.

U fokusu zbornika su vernakularni, folklorni i umjetnički oblici i žanrovi (usmeni, pisani, glazbeni, digitalni) koji imaju istaknutu ulogu u oblikovanju novih starih predodžbi, predrasuda i strahova od nepoznatog virusa. U fokusu je također i kultura otpora “odozdoo”. Pandemija je stavljena i u povijesnu perspektivu prilozima o povijesti pandemijskih ugroza i odgovora na njih.

Ukratko, refleksija koja traga za mogućim smjerovima (teorijskog, metodološkog i terenskog) istraživanja pandemijske ugroze i promjena koje je ona donijela kulturi svakodnevice.

Povrh svega ostaloga, ovaj je zbornik pokazao da su zbornici odlična forma znanstvene komunikacije, da okupljeni tekstovi iako su vođeni samo zajedničkom temom, dobro pokazuju svu širinu suvremene kulturne antropologije, odnosno etnologije, folkloristike, i da tekstovi iako nisu pisani s mišlju da tvore cjelinu, ipak zanimljivo međusobno komuniciraju i pridonose dinamici ove knjige, dojmu bogatstva različitih perspektiva i metodoloških uporišta, bogatstvu obuhvaćenih tema i podtema.

Irena Matijašević

Ildiko Erdei, Moderni život u udarnom terminu. Televizija, humor i politika u socijalističkoj Jugoslaviji, Evoluta, Beograd 2020., 256 str.

Okosnica knjige Ildiko Erdei *Moderna život u udarnom terminu: televizija, humor i politika u socijalističkoj Jugoslaviji* je serija Novaka Novaka *Pozorište u kući*, koja se premijerno prikazivala 1972, 1973, 1974, 1975, 1981. i 1984. godine uz česta repriziranja i dva *rimakea* koja su usledila u toku 2000-ih: *Kazalište u kući* (Zagreb, 2006) i *Pozorište u kući* (Beograd, 2007). Iako je istraživanje ove izuzetno popularne serije bilo klica iz koje se knjiga razvila, sama tema, istraživački pogledi i uvidi šire se u složeni kontekst pružajući kompleksno razumevanje različitih fenomena – od serije i načina na koji se ona stvarala i percipirala u jugoslovenskom društvu (utičući na društveni život i njegove aktere, na modernizaciju koja se u njoj ogledala, ali koju je i promovisala) do same televizije i njenog razvoja – kao ustanove, medija i tehnologije. Pažljiva istorijsko-društvena kontekstualizacija i analiza navedenih fenomena kao i načina na koji su se

televizija, njeni sadržaji, njihovi akteri (na televiziji, ali i u svakodnevnom životu), pa i televizor kao objekt menjali, oblikujući jugoslovensku svakodnevnicu, daleko je više od knjige o jednoj seriji. Reč je o preispitivanju i problematizaciji modernog života u jugoslovenskom socijalističkom društvu i načina na koji se on “dubinski i dugoročno” (str. 30) oblikovao i menjao u prisustvu televizije, koja je postepeno ulazila u domaćinstva, vremenom postavši njihov centralni deo.

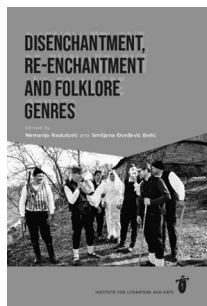
Knjiga, pored uvoda i zaključka, ima još pet poglavlja. Drugo je posvećeno antropologiji televizije sa podnaslovom: “O istoriji (još jednog) prečutkivanja” i usredsređeno je na antropološke i etnografske metode i teorijske pristupe izučavanju televizije, iz kojih ću izdvojiti stanovište koje najjasnije dočarava pristup Ildiko Erdei. Reč je o Painterovom pozivanju na kontekstualizaciju televizije i na to “da se obrati veća pažnja na televizijsku proizvodnju i recepciju. On smatra da antropologija može da ponudi polju izučavanja televizije ‘široko, unakrsno-kulturno komparativno stanovište, kao i stavljanje naglaska na povezanost televizije sa pitanjima i problemima življenog iskustva” (str. 24). Kako i sama napominje, pristup Ildiko Erdei u skladu je sa terenskim normama i idealima dugotrajnih terenskih istraživanja, koje je postavio još Malinowski, te se televizija i televizijski program posmatraju u složenom spletu društvenih konteksta. Istraživanje u doba novog medija (toga vremena) i njegovog širenja – podjednako internog razvoja i funkcionisanja televizije (u tehnološkom smislu, ali i u smislu međuljudskih i hegemonih odnosa unutar i izvan televizije), kao i postepenog širenja televizije do toga da je ona postala deo svakodnevne kreirajući *sveto* televizijsko vreme, tema je trećeg poglavlja “Od novog medija do televizijske kulture”. Naredna celina pod nazivom “Kako je zabava shvaćena ozbiljno: jugoslovenske tv serije i politika” pruža uvid u razvoj serijskog programa tokom 1950-ih i 1960-ih godina. Pored televizijske arhivske građe i korišćenja štampe, autorka se služila i dnevničkim beleškama ljudi angažovanih u radu televizije, stičući tako dodatne uvide u atmosferu “s druge strane malih ekrana”. Reč je pre svega o pionirima ovog medija, ljudima koji su uglavnom karijeru započeli na radiju, a, kako Lola Đukić ističe, to su bili “samo avanturistički raspoloženi zanesenjaci i oni koje je, po kadrovskoj listi, ili po kazni, premestio direktor Radija” (str. 92). Upravo takvi pojedinci, poput Lole Đukića i Novaka Novaka, stvarali su humorističke serije koje su sjajno komunicirale sa širom publikom, doživljavajući televiziju kao prostor ne samo zabave već i društvene kritike. I premda, kako autorka pokazuje, televizija jeste uspela da zadrži izvesnu autonomiju u izveštavanju o studentskim demonstracijama i političkim previranjima krajem 1960-ih i početkom 1970ih godina, upravo je to doba i označilo početak “kraja” autonomije televizije i ograničavanja političke slobode, pa i angažovanog humora sa malih ekrana. U takvoj klimi započće snimanje *Pozorišta u kući*, serije čiju političnost, tj. apolitičnost autorka s pravom preispituje, ukazujući na suptilne načine na koje je serija korespondirala sa svakodnevnicom, ali je i propitivala.

U poglavlju “‘Kod kuće’ – stambene (ne)prilike i (re)konstrukcija doma” Ildiko Erdei se bavi kulturom življenja i stanovanja u socijalizmu uvek kroz prizmu serije, ali i življene stvarnosti. Kroz istu spregu, u narednom poglavlju “‘Porodica kao takva’ u poznom socijalizmu”, preispituje se ne samo na koji se način porodica menjala kroz nastojanje da se uklone nejednakosti među njenim članovima već i kako se menjao društveni položaj žene – kako su tekli procesi ženske emancipacije, ali i šta ih je kočilo. Životnost serije i veza sa svakodnevnicom (Novak Novak je često inspiraciju nalazio u dnevnoj štampi) omogućila je da se sagledaju brojni fenomeni i procesi tadašnjeg društva u svoj svojoj složenosti, bilo da je reč o procesima modernizacije, ali i žilavosti tradicijske kulture, ili prežicima buržoaskih navika koje su odudarale od proklamovanih ideala, poput postojanja kućnih pomoćnica, kao slike klasne nejednakosti, ali i nejednakosti između žena i muškaraca. Ovo je otvorilo temu položaja žena, ženskih pokreta i feminizama toga doba u potpoglavlju “Proleter i svih zemalja – ko vam pere čarape?”, što je ujedno i podnaslov prve međunarodne feminističke konferencije u Jugoslaviji pod nazivom “Drug-ca žena” održane 1978. godine. Knjigu zaokružuje poglavlje posvećeno potrošnji: “Potrošački socijalizam

na domaćem frontu”, u kome se analizira (uvek u interakciji serija – svakodnevnica) na koji način se potrošačko društvo razvijalo i u ekonomski kriznim vremenima, ali i kako je sama serija svesno kreirana kao “konfekcijski proizvod”, uprkos kritičkom odnosu njenog autora prema potrošačkom društvu. Autorkino dugogodišnje bavljenje i ekspertiza u antropologiji potrošnje (osim brojnih radova, objavila je i dve knjige *Antropologija potrošnje* (2008), *Čekajući Ikeu: od tačkica do ikeizacije* (2012, 2018)) omogućili su joj da sagleda potrošnju u socijalizmu u svoj njezinoj specifičnosti, složenosti i kontradiktornostima (potrošnje kao ženske nadležnosti, kao rada i kao zadovoljstva). Osim rezimiranja na koji je način televizija doprinela izgradnji socijalističke modernosti, zaključak knjige donosi i uvid u razvoj televizije kao medija koji je od 1990-ih naovamo postao pre svega “komercijalni poduhvat” i glavni prostor političke propagande.

Istraživanje koje donosi ova knjiga obiluje kompleksnom analizom i uvidom u procese, ali i kontradiktornosti razvoja modernog života u jugoslovenskom socijalizmu. Popularna serija koja u izvesnoj meri predstavlja sliku takve jugoslovenske svakodnevice ispostavila se kao maleni prolaz kroz koji je autorka dobila uvid u čitav jedan složeni svet – posmatrajući i analizirajući ne samo sliku modernog života dočaranu u seriji već i življenu stvarnost koja se u seriji ogledala, ali i na koju je serija uticala. I premda ovo istraživanje jeste bilo obojeno lepim sećanjima i nostalgijom (kako autorka napominje u jednom trenutku), sentimentom koji je često beskoristan i obojen nekritičkim pogledom u prošlost, nostalgija nije bila prepreka za Ildiko Erdei da napiše kompleksnu i kritičku naučnu monografiju, pružajući tako sjajan primer refleksivne neostalgije (kako je razume Svetlana Boym) koja je bila povod za temeljno, slojevito i iznijansirano istraživanje – ne samo spomenute serije već i jugoslovenske socijalističke modernosti koju je ova serija uprizoravala i oblikovala.

Lada Stevanović

**Disenchantment, Re-Enchantment
and Folklore Genres, ur. Smiljana
Đorđević Belić i Nemanja
Radulović, Institut za književnost i
umetnost, Beograd 2021. 286 str.**

Rezultati naučnih istraživanja publikovanih u zborniku *Disenchantment, Re-Enchantment and Folklore Genres* zasnivaju se na tumačenju celine ili nekog od aspekata koncepta začaravanja sveta nemačkog naučnika Maksa Vebera. Izuzetno slojevita i teorijsko-metodološki utemeljena studija koju potpisuju urednici Smiljana Đorđević Belić i Nemanja Radulović dragocen je okvir u kome se razmatraju brojni elementi Veberove teze o začaranosti zapadnog sveta (terminologija, recepcija i tumačenja sa pozicija različitih naučnih disciplina i paradigmi) i njegovih implikacija na odgovarajuće pojave na prostorima drugih kultura (modernizacija, vesternizacija). U njoj je izraženo nastojanje da se na polju folkloristike istraže potencijali koncepta

začaravanja sistematizovano oko nekoliko problemskih celina: priroda i transformacija folkloru i folklornih žanrova, njihove poetike i pragmatike, te uticaj društvenih i kognitivnih komponenti na oblast proučavanja i teorijsko-metodološke osnove. Radovi u zborniku sistematizovani su okviru poglavlja “The Enchanted World and its Twilight,” Genres of Enchantment – Past and Present” i “Facing the Disenchantment: The Emergence of Re-Enchantment”.

U okvirima prvog poglavlja razmatrana su pitanja statusa tradicionalnih žanrova i registrovanja slojeva koji pripadaju sferi začaravanja u različitim društveno-istorijskim kontekstima i kulturama. Podstaknut zapažanjima I. Cardigos o smenama sfera raščaravanja i začaravanja, te faznim kretanjima od raščaranog prema začaranom i povratku na novo raščarano, u studiji “Fairy-Tale Enchantments” Francisko Vaz da Silva kreće se u okvirima nekoliko analitičkih punktova (upotreba alomotiva u procesu predstavljanja i tumačenja folklornih metafora u bajkama; simbolički obrazac začaravanja kao “srce” bajke; teza o povezanosti osnove bajke sa ženskim cikličnim promenama; relacije folklornih metafora sa lunarnom sferom). Metafore cveta, zmije i ogledala tumačene su u kontekstu predstave o sličnosti bajke sa obredima koji obeležavaju prelaz ka ženskom sazrevanju, sličnosti zasnovane na cikličnim procesima u kojima odbacivanje starog predstavlja i nagoveštava obnovu. Uvidom u emsku i etsku perspektivu iz koje se formirala slika funcionisanja i transformisanja grčke narodne bajke Marianthi Kaplanoglou (“Enchantment in Pieces: From Folktale Utopia to Generic Hybridity in Modern Greek Folk Narratives”) prati liniju začaravanje-raščaravanje-ponovno začaravanje i ukazuje na značaj uključivanja šireg kulturnog i društveno-istorijskog konteksta u razmatranje osnovnog problema. Pošavši od teze da je jezik bajke simboličan te da simbolički elementi referišu na stvarni svet u doživljaju kazivača i publike, ona analizira prilagođavanje arhaičnih obrazaca u sučeljavanju sa društvenim promenama koje su restrukturne porodične i druge odnose u zajednici. Teza I. Cardigos koja se tiče određivanja kružnog procesa koji podrazumeva faze začaravanja, raščaravanja i re-začaravanja kao osnove folklorne bajke poslužila je i Romini Werth (“What’s in a Name? Metaphorical Enchantments of Noble Children in Old Icelandic Literature”), koja u građi srednjovekovnih islandskih saga registruje elemente oblikovane na fonu natprirodnog, ali i realističnog sloja. U studiji su analizirani narativi sa motivom deteta plemićkog/ili socijalno višeg porekla koje privremeno gubi status i pripada okruženju definisanom kao nisko, ružno i siromašno. Posvajanje, dehumanizacija i otkrivanje identiteta, kao metaforična začaravanja u sagama, posmatraju se u korelaciji sa motivima bajke, ali i u okvirima Van Genepove teorije o obredima prelaza. Promišljajući Veberovo određenje raščaravanja kao metaforu za predstave o nestajanju folkloru pod uticajem društvenog i tehnološkog razvoja u radu “The Formation of the Ethnographic Collection of Serbian Academy of Sciences and Arts Archives between Enchantment and Disenchantment”, Marina Mladenović Mitrović razmatra tendencije i okolnosti koje su obeležile formiranje Etnografske zbirke SANU. Organizovano prikupljanje folklorne građe, koliko god neposredno pod uticajem strepnje od transformacija i iščezavanja građe, doprinelo je različitim sferama. S jedne strane doživljeno kao očuvanje začaranosti sveta, ono je uticalo na jačanje pozitivizma u humanističkim naukama, baziranim na težnji ka racionalnom.

Drugoj je celini zbornika posvećen problem postojanja i funcionisanja savremenih žanrova u čijim se slojevima kreiraju ili rekreiraju elementi začaranog sveta. U studiji “Genre (and) Interpretations: Fables, Tales of Animal Bridegrooms (The Beauty and the Beast Archetype) and Animal Wives, and the Interpretations Thereof” Suzane Marjanić pristup narativnim modelima koji u osnovi sadrže motiv životinjskog supružnika, zasnovan na varijantama hrvatskog folklornog proznog fonda (*Babina Bilka* i druge), razvijen je uvidima u mogućnosti tumačenja u okvirima različitih paradigmi: od psihoanalize, feminizma, totemizma do ekofeminizma. Osim pitanju izvora i relacija sa starijim književnim tekstovima (Ezop, Pančatantra, Apulej, Rigveda), pažnja je posvećena problemima prirode životinjskog supružnika koje sadrže različiti narativi (npr. značenje stepena bestijalnog u determinaciji aktera u statusu neveste/ženika). Bazirana na

izdvajanju osnove koju tematizacija i reprezentacija čuda ima u tradicionalnoj kulturi i usmenim žanrovima, studija Lidije Delić i Danijele Mitrović "Miracle on Sale: The Miracle Phenomenon in New Media" predstavlja rezultate analize modela "čuda" u savremenim medijima. Različita atribucija aktera u čijim je ingerencijama čudesna moć (Bog, sveci: savremeni iscelitelji) odgovara i oblicima u kojima se ovakva tematika razvija (usmena predanja, epska pesma, reklame i recepti za olakšavanje raznovrsnih tegoba). U tom se kontekstu razmatra i funkcionisanje narativa: od isticanja onostranog i čudsnog u funkciji utvrđivanja verskih i etičkih slojeva, čuda u okvirima egzistencijalnog, do izrazito komercijalnog delovanja u okvirima koje nudi svet interneta. Radom "The Fox, the Donkey and the Magic Pot: Enchantments and Disenchantments in Argentinian Folktales" Maria Paleiro predstavlja rezultate istraživanja slojevitih odnosa narodnih pripovedaka, predanja i obrednog diskursa sa savremenim reklamama kao medijskim žanrom, zasnovanog na izabranoj građi (tip ATU 1539) iz proznog korpusa savremene argentinske kazivačice Amalije Vargas. Autorka se bavi različitim aspektima pomenutih folklornih modela, pokazujući na koji način procesi raščaravanja i re-začaravanja oblikuju repertoar kazivača, transformišu tradicionalne žanrove, ali i učestvuju u kreiranju novih, određenih intenzivnim razvojem novih medija. Definišući snove o pokojnicima kao oblik komunikacije sa onostranim, na osnovu kojih se formiraju i narativi sa socijalnim značenjem, Smiljana Đorđević Belić ("The Dreams about Deceased as Form of Communication with the Otherworldly") predstavlja osnove dosadašnjih proučavanja snova iz perspektive različitih disciplina prirodnih i društvenih nauka. Analizirani sižeji narativa o snovima o pokojnicima sistematizovani su u okviru blokova posvećenih pitanjima odnosa prema snovima o pokojniku, statusa pokojnika, doživljaja sna kao željenog nastavka komunikacije itd. Kao ključne teme izdvajaju se tumačenje pojave pokojnika u snu, emocionalni stavovi, nivoi komunikacija, funkcija narativa, kao i relacije na liniji emocionalnog doživljaja sna i procesa njegove folklorizacije u okvirima zajednice.

Radovi usmereni ka folklornim žanrovima i pojavama istraživanim u kontekstu začaravanja i re-začaravanja nalaze se u trećoj, završnoj tematskoj celini zbornika. Na primeru narativa povezanih sa video igricom *Pokemon Zeleni i Crveni* Eymeric Manzinali ("Lavender Town Syndrome' Creepypasta: A Ration Narration of Supernatural") referiše o nekoliko postupcima koje autori internet horor legendi primenjuju kako bi obezbedili racionalni (verodostojni) kontekst pričama sa elementima paranormalnog i natprirodnog. Oblikovane i distribuirane kao mimovi ili video klipovi, u ovoj studiji razmatraju se kao savremeni mitovi koji izražavaju strah od ekspanzije digitalnih tehnologija i opasnosti koje mogu nositi video igre i društvene mreže. U radu "Folk Horror as Re-enchantment of a Disenchanted World" Meret Fehlman polazi od definisanja folk horora u okvirima istraživanja iz kojih se kao osnovni element prepoznaje postojanje tzv. *folk horror chaina* te zahvatanje iz baze folklornih matrica. Uzimajući za primer seriju romana Fila Rikmana u kojima se kao glavni akter pojavljuje anglikanska sveštenica i isterivač duhova, autorka posmatra fenomen folk horora ne samo kao odraz potrebe za ponovnim začaravanjem sveta i nostalgiju za davno izgubljenim vremenima već razmatra i problem sekularizacije koji razdvaja tradicionalno i moderno englesko društvo. Poredeći usmene bajke i popularne tv serijale, Elene Gogiasvili ("A New Life of the Fairy Tale in Contemporary Soap Operas") fokusira se na njihove sličnosti (tematika, svedenost broja aktera u scenama, formule, dinamika pripovedanja) i razlike (struktura, razvoj likova i radnje) te razmatra relacije nekoliko folklornih pripovednih tipova (ATU 510 A, 480, 531) sa izabranim turskim i gruzijskim sapunskim operama. Nemanja Radulović u svojoj studiji "The New Life of The Book of Veles: The Transformation of Mystification into Myth" upućuje u okolnosti koje su pratile pojavljivanje tzv. Velesove knjige kao novootkrivenog izvora za najstariju istoriju Slovena, naročito ističući njenu naučnu recepciju koja je upućivala na ovaj izvor kao na nesumnjivu mistifikaciju. Uprkos takvom statusu, ova je knjiga postala sakralni tekst slovenskih neopaganskih grupa. Istražujući razloge ovakvoj nelogičnosti, Radulović pažnju usmerava na sam tekst i utvrđuje da su upravo

mitski arhetipovi, kosmogonijski sistem i istorijska priroda Knjige odgovarali osnovnim koncepcijama rodnoverja. U njima su, i kao odgovor na procese sekularizacije, značajnu ulogu imala pitanja nacionalnog identiteta i obnove onoga što se poimalo kao drevna tradicionalna religija.

Pouzdana i teorijsko-metodološki utemeljena tumačenja fenomena začaranosti sveta u okvirima folklorističkih pristupa u ovom zborniku pružaju ne samo uvid u pojedinačna istraživanja već, mnogo više i značajnije, otvaraju put novim proučavanjima kojima se nauka o folkloru sagledava i kao oblast u kojoj se generišu i funkcionišu brojni podsticaji za sagledavanje savremenih tendencija u konceptualizaciji sveta kao začaranog, raščaranog i iznova začaranog.

Danijela Popović Nikolić

**Marta Stojić Mitrović, Evropski
granični režim i eksternalizacija
kontrole granica EU. Srbija na
balkanskoj migracijskoj ruti,**
Etnografski institut SANU, Beograd
2021., 146 str.

Marta Stojić Mitrović pomno, metodički i kritički prikazuje razvoj, namjenu i provedbu politika europskoga graničnog režima te njihovu primjenu i utjecaj u Srbiji. U analizi posebnu pažnju pridaje promjenjivosti i heterogenosti diskursa i praksi čije međudjelovanje i unutarnja dinamika uvjetuju i mijenjaju kontekst u kojem se odvijaju migracijska kretanja. Oslanjajući se na postojeće definicije, režim granica/migracija tumači kao “koncept koji je razvijen upravo kako bi se naglasilo nepostojanje (statičnih) centara moći, uređenih sistema i procedura djelovanja” čiji promjenjivi akteri i prakse te njihovi međudnosi “nisu ustrojeni prema nekoj središnjoj logici ili racionalitetu” (str. 8-9).

Knjiga nastaje u okvirima kritičkih studija migracija koji proučavaju multidimenzionalnost graničnih/migracijskih režima, pod čime se misli na sjecišta lokalnih, nacionalnih i regionalnih društvenopolitičkih okolnosti, pravnih usmjerenja i medijskih prikaza, kao i na njihovu interakciju s pravnim, političkim, ekonomskim, medijskim i dr. trendovima u makrokontekstu. Jedno od najvažnijih usmjerenja ove knjige je interpretacija tog višeznačja na primjeru migracijskih politika i regulacija u Srbiji, pri čemu autorica prati “inicijalnu fazu transformacije migracija od sporednoga fenomena, rezervisanog za malobrojne osobe i institucije koje su direktno uključene u migracijske procese, do centralne teme političkih narativa, suštinskoga problema nacionalnog identiteta i opstanka” oko kojega se vrti značajan dio vanjske politike (str. 9). U konačnici, među glavne aspekte koji određuju narav diskurzivnih praksi režima azila i migracija u Srbiji spada odnos prema Europskoj uniji, odnosno pregovaranje identitetskoga i administrativnoga pristupa europskoj, supranacionalnoj zajednici.

Knjiga je podijeljena u četiri dijela. Prvi dio bavi se europskim migracijskim politikama. Autorica nastoji utvrditi povijest razvoja ideje o Europi kao o prostoru koji je potrebno zaštititi i

koji neprekidno ugrožavaju neki vanjski subjekti i njihovo nastojanje da prijeđu granice EU. Koristeći se sekundarnom analizom postojećih istraživanja i dekonstruktivističkom raščlambom aktualnih kategorija poput izbjeglice i stranih radnika, autorica vješto traga za korijenima tih administrativnih i sekuritarnih migracijskih politika. Tako, primjerice, pokazuje razvoj organizacija “međunarodnoga humanitarnog poretka” (Barnett 2010) koje su u okviru Ujedinjenih naroda donijele pravne instrumente međunarodne zaštite, a iz čega su vidljiva ne samo administrativna ograničenja okvira ljudskih prava već i participacija tih organizacija u istom poretku koji nastoji ograničiti migracijska kretanja (usp. Walters 2011).

Drugi dio bavi se institucijama i organizacijama tzv. Tvrdave Europe koje utemeljuju europski granični/migracijski režim, pri čemu je kao jedan od konstitutivnih elemenata izdvojen antagonizam koji se sastoji u stalnom balansiranju institucija i instrumenata migracijske politike “između prava suverenih država da upravljaju uslovima ulaska i boravka stranaca na svoj teritorij i ograničavanja ovog suvereniteta sistemom univerzalnih ljudskih prava i međunarodnih konvencija” (str. 24). U tom smislu, autorica prati trendove i strategije unutar EU koje su za cilj imale uspostaviti zajednički migracijski i azilni okvir. Kao jedan od značajnijih primjera izdvaja Dublinsku regulaciju – mehanizam tzv. zajedničkog europskog sustava azila (*Common European Asylum System, CEAS*) – koja služi za utvrđivanje zemlje koja je odgovorna za procesuiranje upućenoga zahtjeva za azil, a zasniva se na principu “europske sigurne treće zemlje” (str. 27). Kako pokazuje Stojić Mitrović, koncept sigurne zemlje integriran je u europsku politiku azila, što je problematično jer se sigurnom državom može smatrati i zemlja porijekla ili treća zemlja izvan EU, čime se omogućava eksternalizacija kontrole migracija i vraćanje osoba preko granica EU.

Treći dio posvećen je upravo eksternalizaciji graničnih kontrola i mehanizmima “graničnoga pejzaža/krajolika” (engl. *borderscapes*), pojma kojim autorica nastoji istaknuti aktualan proces širenja, redefiniranja i rekreiranja granice onkraj teritorijalnosti nacionalne države i njezina tumačenja u okvirima fiksnog, fizičkog prostora. Od kraja hladnoga rata naovamo prelazak granice postaje središnjim fenomenom sigurnosnih studija, što je utjecalo na transformaciju migracijske u sigurnosnu politiku. Razmatrajući strategije upravljanja migracijama i mehanizme eksternalizacije, autorica pokazuje da je europski migracijski režim fragmentiran između razvojne suradnje, proširenja i vanjskih odnosa i unutarnjih poslova, pri čemu države na periferiji EU instrumentaliziraju pristup migracijama za svoje unutarnje i vanjske političke ciljeve (str. 46).

Naposljedku, četvrto poglavlje monografije bavi se položajem i ulogom Srbije na periferiji graničnoga pejzaža EU, koji reproducira imaginarij “Zapadnog Balkana”, “čije institucije provode politiku EU, [...] a teritorije nacionalnih država pretvaraju u prostore zadržavanja osoba u pokretu izvan EU” (str. 55). Kako bi pokazala proces integracije Srbije u europski migracijski režim, autorica je posegnula za nizom sporazuma i strategija koji nastaju kao diskurzivni mehanizmi “menadžerijalizacije migracija” (str. 32, v. i Andrijašević i Walters 2010) i sprječavanja “nezakonitih” kretanja. Posljednji dijelovi knjige kroz informativne, etnografske vinjete omogućuju čitatelju da zaroni u stvarnost opisanih politika. Ne samo da su kompozicijski zanimljive kao izdvojeni dijelovi teksta koji kroz terenske impresije, javno dostupne izvještaje i isječke iz intervjua pobliže objašnjavaju fenomene o kojima je bila riječ, već preispituju njihovu manifestaciju u kontekstu Srbije, a samim time i njihovo značenje i ulogu u europskom migracijskom režimu. Stojić Mitrović pokazuje da se tranzitne migracije u Srbiji ne događaju samo od dugog ljeta migracija 2015. godine, nego da je taj proces započeo mnogo ranije i da je uvođenje novih praksi i politika uglavnom uvjetovano odnosom prema Europskoj uniji. Uz problematiziranje nasilja nad izbjeglicama i osobama u pokretu kao mehanizma graničnih/migracijskih režima, autorica preispituje tzv. balkansku rutu, “stari pojam u kriminalističkim okvirima” koji se 2015. godine počeo poistovjećivati s migracijskim koridorom (str. 100). Iako se koridor u javnom i političkom

diskursu prvenstveno odnosi na državno organizirano i kontrolirano kretanje migranata 2015. i 2016. godine, ovo istraživanje pokazuje da se on razvio postepeno, počevši od spontanih i autonomnih praksi na različitim dijelovima balkanske migracijske rute, a kojima se kasnije počelo upravljati na (među)državnoj razini (str. 100, usp. Hameršak i Pleše 2017).

U konačnici, ova knjiga predstavlja važno štivo kritičkih studija migracija koje kombinira povijesne, pravno-normativne i empirijske podatke kako bi pokazalo transformativnost graničnoga pejzaža i eksternalizaciju kontrole migracija na primjeru Srbije. Autorica propituje primjenu politika migracijskoga/izbjegličkoga režima na periferiji, adresira normalizaciju represivnih mehanizama kroz pregovaranje pristupa EU i smješta migracijsku politiku Srbije u širi europski i globalni kontekst, zbog čega predstavlja važan doprinos studijima migracija i izbjeglištva, ne samo u domaćem nego i u širem, međunarodnom okruženju.

LITERATURA

- Andrijašević, Rutvica i William Walters. 2010. "The International Organization for Migration and the International Government of Borders". *Environment and Planning D. Society and Space* 28: 977–999.
- Barnett, Michael. 2010. *The International Humanitarian Order*. London, New York: Routledge.
- Hameršak, Marijana i Iva Pleše. 2017. "Zarobljeni u kretanju. O hrvatskoj dionici balkanskoga koridora". U *Kamp, koridor, granica. Studije izbjeglištva u suvremenom hrvatskom kontekstu*. Marijana Hameršak i Emina Bužinkić, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 9–39.
- Walters, William. 2010. "Foucault and Fronetiers. Notes on the Birth of the Humanitarian Border". U *Governmentality. Current Issues and Future Challenges*. Ulrich Bröckling, Susanne Krasmann i Thomas Lemke, ur. New York, London: Routledge, 138–164.

Romana Pozniak

Kazivanja o snovima u folkloru ruskog severa: "С четверга на пятницу...". Рассказы о сновидениях в фольклоре Русского Севера, А. Б. Мороз, Н. В. Петров, А. И. Захарова, А. В. Комарова, Н. А. Савина, Редкая птица, Москва 2020., 440 str.

"С четверга на пятницу...": *Рассказы о сновидениях в фольклоре Русского Севера* je monografija grupe autora, profesora i saradnika Ruskog državnog humanističkog univerziteta (RGGU) u Moskvi, objavljena na ruskom jeziku 2020. godine. Knjiga predstavlja produžetak objavljivanja zabeležene građe sa terenskih istraživanja, sprovedenih u periodu od 1993. do 2019. godine u Arhangeljskoj oblasti u Rusiji. Prethode joj monografije *Между мифом и историей: мифология пространства в фольклоре Русского Севера* (2016. godine),

Фольклорный путеводитель по Каргополью (2019. godine) i *Знатки, ведуны и чернокнижники: колдовство и бытовая магия на Русском Севере* (2020. godine). Knjiga u naslovu sadrži izraz *с четверга на пятницу* koji se odnosi na narodno verovanje da se snovi koji se sanjaju u noći između četvrtka i petka ostvaruju. Značajan broj zapisanih i objavljenih snova pripada upravo snovima koji su, prema interpretaciji onih koji su ih sanjali, najavili događaje na javi, u bližoj, ali i daljoj budućnosti (rus. *вещий сон*). Po pravilu, reč je o događajima od izuzetnog značaja za onog koji sanja i odnose se na brak, bolest, nesreću, smrt i sl.

Knjiga se sastoji od predgovora i 11 poglavlja u kojima su zapisani snovi grupisani tematski, a za njima slede indeksi (vezani za narative o snovima, mesta, likove, simbole, sižee, zatim zabrane i preporuke koje snovi prenose), spisak informanata i spisak učesnika ekspedicija. Na kraju su dati i rečnik dijalektizama i manje poznatih reči, indeks geografskih naziva i mape oblasti u kojima su vršena terenska istraživanja. Ispod teksta svakog sna su navedeni mesto i vreme zapisa, šifra informanta i šifra zapisivača.

U predgovoru se daju opšte informacije o terenskim istraživanjima Arhangel'ske oblasti i načinu prikupljanja, zapisivanja i klasifikovanja građe o snovima. Ističe se značaj neposrednog prisustva zapisivača tokom narativnog procesa, s obzirom na to da su pauze u govoru i način akcentovanja pojedinih reči i rečenica sastavni delovi teksta bez kojih nije moguće potpuno razumevanje narativa. Način na koji su informanti pričali i tumačili svoje snove odlikava tradicijski pogled na san kao vid komunikacije s onostranim, a samo sanjanje se shvata kao stanje blisko smrti. Takođe, potvrdilo se da simbolička značenja koja se snovima pripisuju zavise od tradicije i kulturne sredine kojoj snevač pripada. Nikita Tolstoj je za pomenuti sistem simboličkih značenja uveo termin "usmeni sanovnik" (rus. *устный сонник*) (Tolstoy 2003). U predgovoru se, zatim, navode i komentarišu prethodna istraživanja teme snova, pri čemu se primećuje da je ova tema prilično kasno privukla pažnju folklorista na slovenskom prostoru. Ističe se značaj monografije Stanislave Njebžegovske (Niebrzegowska 1996), zatim istraživanja Safronova (Safronov 2016), Lazarove (Lazarova 2019), Živice (Živica 2004), Veselove (Veselova 2002), itd. za istraživanje ove oblasti narodne kulture.

Prilikom klasifikovanja snova u obzir je uzeto više faktora. Snovi o *onom* svetu su grupisani na osnovu akcije likova u snovima, pa su izdvojeni snovi s akcijom informisanja i pozivanja (lik u snu pokazuje i opisuje *onaj* svet i pokušava da pozove k sebi onog koji sanja), zatim ukazivanja na narušavanje socijalnih ili etičkih normi, kao i upozoravanja i predviđanja (opasnosti i budućnosti uopšte). San je posmatran kao vid komunikacije, s obzirom na to da onaj koji sanja očekuje da u snu dobije neku informaciju, što se jasno ogleda u snovima o pokojnicima. U klasifikaciji su, pored glavne teme, uzeti u obzir i tzv. trigeri, odnosno događaji koji su podstakli sanjanje. Snovi su numerički označeni i grupisani u sledeća poglavlja: 1. Odnosi unutar porodice; 2. Životne i lične situacije; 3. Nestanak, gubitak i pronalazak izgubljenog; 4. Predznaci: smrt, bolest, nesreća; 5. Vest: rastanak i susret; 6. Pokojnik donosi vesti snevaču; 7. Pokojnik se javlja: nepravilna u zagrobnom svetu; 8. Vest s *onog* sveta i viđenja prilikom tzv. obmiranja (stanje privremene smrti, zamiranje); 9. Snovi o Bogu i svecima; 10. Snovi kao rezultat gatanja; 11. Snovi "ni o čemu".

U prvom poglavlju (snovi 1–25), u kom su snovi o porodičnim odnosima, zastupljene su tema trudnoće, svadbe, razvoda braka, smrti supružnika ili roditelja, zatim odnosi između muža, žene i drugih članova porodice. U njima se neretko javljaju motivi životinja, koji se tumače i pozitivno i negativno. Sanjanje ribe može da se interpretira kao najava trudnoće (snovi 2, 5), ali se javlja i negativno značenje, kao vid lokalnog tumačenja (san 7). Mačka se tumači kao negativan predznak (san 5), dok je pas u snu tumačen kao najava muža (udaje), u skladu sa predstavom o psu kao vernom čovekovom prijatelju (san 12). Mnogi snovi se zasnivaju na mitološkom

pogledu na svet i narodnim shvatanja o uspešnosti magijskih postupaka u lečenju. San u kome trudnoj ženi pokušavaju da zamene dete lutkom, ali bez uspeha, zato što ona kao zaštitu nosi muževljev pojas, shvata se kao poruka da trudnica treba noću da vezuje pojas muža kao vid zaštite (san 3). San broj 10 je bogat simboličkim značenjima i naknadno je tumačen kao najava budućih događaja – žena je trebalo da stupi u drugi brak, pa je sanjala pokojnu majku, koja joj za to ne daje blagoslov. Uz to, ona stoji na obali dve reke koje teku suprotno jedna od druge. Pokojnica je u snu bila u odeći u kojoj je i sahranjena, što je u skladu sa narodnim verovanjima da će pokojnik na *onom* svetu izgledati onako kako izgleda u trenutku smrti.

U drugom poglavlju (snovi 26–62) se kao osnova sna (i podsticaj za sanjanje) javljaju životna pitanja – selidba, pronalaženje posla, sudski sporovi, zdravstveni problemi, čak i fudbalske utakmice itd. U nekim od ovih narativa se, takođe, može uočiti uticaj narodne tradicije. San 26. je podstaknut promenom mesta stanovanja. Informantkinja je u ovom snu našla potvrdu i da se snovi sanjani uoči petka ostvaruju. U snu se pojavljuju dva miša, jedan beo sa crnim šarama, a drugi crn. Kazivačica je ulovila crnog, što je potom dovela u vezu sa narodnim verovanjima da kućni duh (*domovoj*) ima omiljenu boju životinja i od toga zavisi izbor drugih domaćih životinje u domaćinstvu. Ako se to ne poštuje, takve životinje ne napreduju i njih noću muči kućni duh. Ona je tvrdila da upravo zato kod kuće imaju najviše skroz crnih ili pretežno crnih životinja.

Sledeće poglavlje (snovi 63–78) kao glavnu temu ima nestanak (gubljenje) ljudi, domaćih životinja, predmeta. Snovi se shvataju kao pomoć u razrešenju pitanja nestanka, pri čemu je nekad pomoćnik “nevidljiv” (snevač čuje glas ili sanja situaciju), nekad je to pokojnik koji s *onog* sveta pomaže da se pronađe izgubljeni predmet ili osoba (snovi 70, 63). U nekim snovima se javlja i kućni duh. Prema narodnim verovanjima, onaj ko ga vidi treba da ga pita da li njegova pojava najavljuje dobro ili zlo: – *K dobru ili zlu?* U snovima oni koji sanjaju postavljaju upravo to pitanje. Kratak odgovor kućnog duha (da će biti ili dobro ili loše) se potom dovodi u vezu sa određenim događajima na javi i tumači se kao upozorenje (san 65).

U četvrtom poglavlju su grupisani snovi o predznacima smrti, bolesti, nesrećama (snovi 79–157). Ponavlja se motiv ribe kao najava nesreće (81, 85, 91). Kao vesnik buduće smrti se javljaju starac (san 84), starica (san 83) i pokojnici (san 87). Neretko se ovakvi snovi sanjaju za vreme bolesti. Boja odeće u kojoj se neko sanja takođe može biti predznak smrti, a pritom crna i bela boja alterniraju (snovi 99, 112, 118). U snu 86. kao zaštitnica koja spasava informantkinju smrti (da je ne odvedu tri mladića koji su došli po nju), pojavljuje se Bogorodica, pa je, u skladu sa narodnim predstavama, ona dužna da je poštuje do kraja života. Kao i kod drugih slovenskih naroda, smatra se da loš san ne treba pričati uopšte ili samo u toku prepodneva da se ne bi ostvario (san broj 106).

Peto poglavlje sadrži kazivanja o snovima u kojima se saznaje da je nestali čovek živ (158–166). U većini ovih snova se to saznaje od mitološkog bića – kućnog duha ili, ređe, duha banje (parnog kupatila) (snovi 159, 160, 161, 163, 164). Prema narodnim verovanjima, ako neko želi da sazna sudbinu nestalog čoveka, potrebno je da u ponoć zamoli kućnog duha za pomoć, uz formulu: *Батюшко хозяюшко, вид не кажись, а во сне пришивись (и скажи): будет ли... / жив ли...* (Bačuška-domaćine, na javi ne kaži, a u snu pokaži: da li će biti... / da li je živ...).

U šestom poglavlju (167–190) pokojnici donose neke vesti onome koji sanja ili ga pozivaju da pođe sa njima, dok se u sedmom žale na nešto što im ne da mira na *onom* svetu (191–277). Prema narodnim predstavama, pokojnici nastavljaju svoje postojanje na *onom* svetu onako kako su živeli na ovom (san broj 218). Ponekad žele sa sobom da povedu one koje su posebno voleli i tada onaj kome su se javili u snu nikako ne sme sa njima poći (170, 181). Kod svih slovenskih naroda se smatra da se svaki korak posmrtnih obreda mora pravilno sprovesti, jer će se, u suprotnom, pokojnik povampiriti ili neće imati spokoja. U sedmom poglavlju se

pokojnici javljaju živima u snu, zbog toga što je neko od pravila pri sahrani narušeno, izražavaju nezadovoljstvo očećom u kojoj su sahranjeni, zatim ako je nešto od njima važnih stvari zaboravljeno da se stavi u sanduk. Za ovim snovima uvek sledi akcija onog koji je dobio poruku u snu – on odnosi na grob i zakopava ono što je pokojnik u snu tražio (san 268). Takođe, prema opšteslovenskim narodnim predstavama pokojniku se nešto može poslati i preko drugog pokojnika, tako što se određeni predmet “svom” pokojniku nameni i stavi u kovčeg kod “novog” pokojnika (271). U snovima 191–194. javlja se opšteslovenska zabrana da se mnogo plače za pokojnicima, zato što će na *onom* svetu oni biti mokri od tih suza. Pokojnici se mogu javljati i ako iz nekog razloga sveštenik nije očitao molitvu za njihovu dušu (snovi 197, 198). U snu broj 200 žena je sanjala pokojnicu zbog toga što nisu prekrili ogledalo, što se čini kada neko umre. U drugim snovima (202–206) pokojnici traže da se u grob naknadno stavi deo očeće ili neki predmet. San 208. donosi objašnjenje narodnog verovanja da se pokojnik ne sme položiti na perjani jastuk – na *onom* svetu će stalno čuti pevanje petla. Ako se pokojniku pred ukop ne razvežu noge i ruke, on će se u snu žaliti da je vezan i na *onom* svetu (212, 218).

Osmo poglavlje (snovi 278–297) sadrži pretežno priče o snovima u kojima čoveku u snu stižu vesti s *onog* sveta – pokojnik u snu kazuje da živi u jednosobnom stanu (san 284); majka sanja kako su na *onom* svetu svi u crnoj očeći, ne može nikome da vidi lica, osim svom sinu, koji joj govori da joj tu nije mesto (san 281); majka sanja pokojnog sina koji je na *onom* svetu sa njegovom prijateljicom, koja je umrla kao dete, ali je sad odrasla (san 290). Snovi 293–297. predstavljaju priče o viđenjima u stanju privremene smrti – osoba “spava” više dana, posećuje *onaj* svet i potom prenosi neku poruku (šta se sme ili ne sme činiti na ovom svetu) i koga je od pokojnih videla.

U devetom poglavlju su snovi o Bogu i svetima (298–302), koji nagrađuju ili kažnjavaju ljude zbog njihovog ponašanja. Pažnju privlači da se u većini snova javlja sv. Nikola. U snu 301. se odslikava narodno verovanje da je sv. Nikola gospodar mora i voda, ali i vodič duša na *onaj* svet – ribar sanja da je upao u oluju pa vidi sv. Nikolu koji mu kaže da će se spasti i neće potonuti ako plati 5 rubalja.

Deseto poglavlje čine snovi kao rezultat gatanja (303–333). Najčešće su devojke gatale da im se u snu pokaže budući supružnik. Jedan od načina za to je bio da pod jastuk stave malo žita, pa pozovu suđenika da im dođe u san da zajedno žanju (san 309). To se činilo na Svjatke (Nekrštene dane), tj. u danima od Božića do Bogojavljenja, kada se, prema narodnim verovanjima, otvarala granica između dva sveta, pa se mogla saznati i budućnost.

Poslednje poglavlje čine tri sna (334–336) koja se ne odnose na prethodne teme i njihova interpretacija nije od nekog većeg značaja. U tekstu 334. informantkinja prvo tvrdi da je sanjala Smrt u vidu žene u crnom. Međutim, pošto se na kazivačicino pitanje ta žena nasmešila i otišla, sama kazivačica negira da je to bila Smrt jer se, kako kaže, ona pojavljuje u belom.

U zapisima snova je fiksiran jedan period života u selima ruskog severa, s obzirom na to da su priče bogate detaljima iz svakodnevnog života. Veoma često su u pozadini sanjanog tradicionalne predstave – one oblikuju i san, ali utiču i na način na koji će on biti tumačen. Time se pokazuje da su u snovima itekako žive narodne predstave o svetu, za koje se često misli da pripadaju prošlosti. S obzirom na to da se san uvek odnosi na pojavu koja je od velikog značaja za onoga koji sanja, ove priče su vredan izvor građe i za proučavanja psihologije snova. Poseban značaj u ovom smislu imaju i indeksi trigera i sižea na kraju knjige, koji na jednom mestu pregledno pokazuju koji događaji podstiču san i na koji način se taj san potom realizuje. Ova monografija ima posebnu vrednost i zbog toga što su priče informanata verno transkribovane sa audio materijala, tako da predstavljaju bogatu građu za proučavanje snova i sa lingvističkog aspekta. Indeks simbola predstavlja pravi mali narodni sanovnik, s obzirom na to da je pored svakog simbola ukazano i njegovo tumačenje.

LITERATURA

- Lazareva 2019: A.A. Лазарева. 2019. "В поисках формулы неуловимого. как систематизировать рассказы о снах?". *Живая старина* 4: 2–4.
- Niebrzegowska 1996: S. Niebrzegowska. 1996. *Polски sennik ludowy*. Lublin.
- Safronov 2016: E.B. Сафронов. 2016. *Сновидения в традиционной культуре*. Москва.
- Tolstoy 2003: Н.И. Толстой. 2003. *Народные толкования снов и их мифологическая основа, Очерки славянского язычества*. Москва, 303–312.
- Veselova 2002: И.С. Веселова. 2002. *Структура рассказов о снах, Сны и видения в народной культуре*. Москва, 171–180.
- Živica 2004: Е.Ю. Живица. 2004. *Устная народная снотолковательная традиция (на материале рассказов о снах)*. Москва.

Dragana Đurić

Dan Ben-Amos, Folklore Concepts. Histories and Critiques, ur. Henry Glassie i Elliott Oring, Indiana University Press, Bloomington 2020., 236 str.

Knjiga *Folklore Concepts: Histories and Critiques* sastoji se od 12 eseja, koje je profesor folklor i azijskih i bliskoistočnih studija na Univerzitetu Pensilvanija u Filadelfiji Dan Ben-Amos (1934–) objavio u periodu od 1969. do 2014. godine. Urednici, Henry Glassie (1941–) i Elliott Oring (1945–), odazvali su se pozivu još jednog poznatog folkloriste, Rogera D. Abrahamsa (1933–2017), da u jednu knjigu sabere radove koji konturišu folklorističke stavove ovog uglednog naučnika. Abraham, doduše, nije bio spreman da se lati izdavanja zbirke sopstvenih radova, ali je nesebično prionuo na posao da to učini za svog kolegu i prijatelja, premda, nažalost, nije dočekao da knjiga ugleda svetlost dana.

Šezdesetih godina 20. veka, odmah po završenim osnovnim studijama na Hebrejskom Univerzitetu u Jerusalimu, Dan Ben-Amos se uputio na Univerzitet Indijana u Blumingtonu, gde je započeo svoje plodonosno folklorističko putovanje. Ako se za nekog naučnika može reći da živi folkloristiku, onda je to svakako profesor Ben-Amos. Na to nas u uvodnom tekstu podseća jedan od urednika, Elliott Oring, rečima: "Ako istoriju folkloristike računamo od trenutka kada je termin folklor skovan 1846. godine, to znači da treba uzeti u obzir gotovo ceo jedan vek i tri četvrtine drugog, raznih definicija, koncepata i terenskog rada. Akademska karijera Dana Ben-Amosa obuhvatila je dobru trećinu istorije ove naučne discipline" (str. xv).

I zaista, Ben Amos je još sedamdesetih godina prošlog veka, zajedno sa zvučnim imenima kao što su Kenneth Goldstein (1927–1995), Robert A. Georges (1933–2022), Alan Dundes (1934–2005) i pomenuti Roger Abrahams, činio grupu mladih entuzijasta koje je, zbog njihovog novog pristupa folkloru, Richard M. Dorson (1916–1981) nazvao kontroverznim izrazom “Young Turks”. Oni su bili pokretači teorijske revolucije u folkloristici. Svojim insistiranjem na kontekstu teksta (engl. *text/context*) i bihevioralnim pristupima folkloru, nastojali su da folkloristiku postave na mesto legitimne društveno-humanističke naučne discipline. U njihovim teorijama folklor je vid ljudskog ponašanja i komunikacije, tako da posao folkloriste nije otkrivanje porekla i promena folklornog teksta kroz proces usmenog prenošenja, već je to bavljenje komunikativnom prirodom i upotrebnom ulogom folkloru.

Epitet vodeće ličnosti u svetskoj folkloristici Dan Ben-Amos je zaslužio svojim celokupnim pregalaštvom, hrabrim istupanjima i nesebičnim zalaganjem u proučavanju usmene tradicije, narodnog govora, kulturnog pamćenja, jevrejskog i afričkog folkloru i dr. A sve je počelo upravo šezdesetih, kada je Ben-Amos, nezadovoljan postojećim formulacijama koje su odisale antropološkim i formalističkim uticajima, i pritom inspirisan sopstvenim terenskim radom u Nigeriji, smelo definisao folklor kao “umetničku komunikaciju u malim grupama”. Iako su prve reakcije na ovaj novi pristup koji je menjao paradigmu bile negativne, kontekstualno shvatanje folkloru izvršilo je znatan uticaj na kasnija folkloristička proučavanja.

Ben-Amos je iz svoje definicije mudro izostavio reč “tradicija”, iako je ona implicirana budući da bez tradicije ne bi bilo ni umetnosti, ni komunikacije, ni “malih grupa” Ali, tradicija nije neka “sila koja uzurpira ljudsku moć i sve radi sama”, kako to napominje drugi urednik ove knjige, Henry Glassie (str. xii). Ljudi su ti koji delaju, a “Danova definicija se čvrsto fokusira na ljude koji umetnički komuniciraju s drugima” (str. xii). Zato je njegova definicija folkloru “inicijalna kapisla njegovih misli, koja je prikazana kroz eseje sakupljene u ovoj knjizi. Dan Ben-Amos se kritički osvrće na prošlost svoje discipline, sagledava njenu istoriju kako bi se logično kretao napred, u nadi da će i druge povesti sa sobom u poboljšanu budućnost folkloristike” (str. xii).

Posle uvodnih reči dvojice urednika sledi predgovor koji daje sam autor odabranih eseja. Iako njihov redosled nije hronološki, Ben-Amos objašnjava da su neki napisani krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina 20. veka, dok drugi, nastali kasnije, ove prve dopunjuju i komentarišu. Iako ovi eseji ne predstavljaju sistematsko izlaganje teorije folkloru u strogom smislu te reči, sam autor ih prepoznaje “kao bove koje obeležavaju razvoje u mom sopstvenom proučavanju folkloru, kao predmeta i kao discipline. Oni lebde na struji misli, koja se probija kroz prepreke i protivrečnosti, istražujući prirodu folkloru i njegovo proučavanje” (str. xix).

Poglavlje 1: “The Idea of Folklore: An Essay” (objavljeno 1983. godine u knjizi *Studies in Aggadah and Jewish Folklore*, Issachar Ben-Ami i Joseph Dan, ur. *Folklore Research Center Studies VII*, Jerusalem: Magnes, 11–17). Ben-Amos u ovom radu razmatra tri koncepta (tradicionalizam, iracionalnost, ruralnost), važna onima koji su osmislili i prvi koristili termin “folklor”, kao i kontradiktorne koncepte koji su zatim usledili – univerzalnost i zajedništvo.

Poglavlje 2: “The Encounter with Native Americans and the Emergence of Folklore” (objavljeno 1984. u petom tomu *Folk Culture: Folk Culture and the Great Tradition*, Shri Kulamani Mahapatra, ur. India: Institute of Oriental and Orissan Studies). Govori o uticajima koje je otkriće Novog sveta imalo na evropske humanističke nauke.

Poglavlje 3: “Toward a Definition of Folklore in Context” (objavljeno 1971. godine u časopisu *Journal of American Folklore* 21/331: 3–15). Ovo je možda najvažniji esej u zbirci zato što je upravo ovim radom Ben-Amos zacrtao pravac svog istraživanja i ujedno skrenuo putanju studija folkloru s utabane rute. Neki od pojmova i konceptata koje Ben-Amos analizira jesu: folklor, tradicija, motiv, izvođač, publika, žanr, kontekst, eksperiment, umetnost itd.

Poglavlje 4: "Analytical and Ethnic Genres" (1969, *Genre* 2/3: 275–301). Autor se osvrće na različite konceptualizacije folklornih žanrova. Dok folkloristi imaju sopstvene termine (recimo, mit, legenda, narodna pripovetka), koji se koriste u međukulturalnoj i transistorijskoj analizi, ljudi na terenu, koji su predmet folklorističkih proučavanja, u svom jeziku imaju termine kojima artikulišu sopstvene koncepcije umetničke komunikacije.

Poglavlje 5: "The Seven Strands of Tradition: Varieties in Its Meaning in American Folklore Studies" (1984, *Journal of Folklore Research* 21/2-3: 97–131). Ben-Amos se usredsređuje na pojam "tradicija" i nabroja sedam različitih upotreba ovog termina od strane folklorista. Bez želje da arbitrira i procenjuje koja je upotreba adekvatnija ili ispravnija od druge, ukazuje na to da ove razlike odražavaju interesovanja folklorista različitih teorijskih uverenja u različitim istorijskim periodima.

Poglavlje 6: "A History of Folklore Studies: Why Do We Need It?" (1973, *Journal of the Folklore Institute* 10/1-2: 113–124). Tekst predstavlja opomenu folkloristima da se okane preispitivanja istorije svoje naučne discipline i da se vrte važnim pitanjima, među kojima su ciljevi folkloristike i njihov odnos prema opštem razumevanju ljudske prirode i socijalnog ponašanja.

Poglavlje 7: "The Concept of Motif in Folklore" (1980, *Folklore Studies in the Twentieth Century: Proceedings of the Centenary Conference of the Folklore Society*, Venetia J. Newall, ur. Woodbridge: D. S. Brewer, 17–36). Pruža kritički prikaz istorije upotrebe termina "motiv", kao osnovnog pojma u folklorističkom rečniku i suprotstavlja ga srodnim terminima u književnoj, umetničkoj i istorijskoj kritici.

Poglavlje 8: "'Context' in Context" (1993, *Western Folklore* 52/2-4, *Theorizing Folklore: Toward New Perspectives on the Politics of Culture*, 209–226). U ovom eseju Ben-Amos podvlači značaj "konteksta" kao činioca ključnog za razumevanje folklornog teksta u trenutku kada je folkloristika preusmerila svoje zadatke s objašnjavanja na tumačenje.

Poglavlje 9: "Two Benin Storytellers" (1972, *African Folklore*, Richard M. Dorson, ur. Garden City: Doubleday, 103–114). Ovaj esej se jedini u zbirci bavi folklorističkom praksom, a ne samo teorijom. Ben-Amos poredi dvojicu profesionalnih pripovedača, jednog tradicionalnog, a drugog modernog, i otkriva subjektivne, materijalne i društvene dimenzije njihove umetnosti. Ovo poređenje na videlo iznosi razlike u njihovom odnosu prema tradiciji i otkriva relevantnu publiku pojedinačnog izvođača.

Poglavlje 10: "Induced Natural Context in Context" (1998, *Fields of Folklore: Essays in Honor of Kenneth S. Goldstein*, Roger D. Abrahams, ur. Bloomington, 11–20), usmereno je na čuveni *Guide for Field Workers in Folklore* koji je, od 1964. godine kad ga je objavio Kenneth S. Goldstein, postao nezaobilazan priručnik folkloristima na terenu. Međutim, Ben-Amos ovaj *Vodič* sagledava i kao uputstvo na koji način je moguće indukovati prirodni kontekst kako bi se sprovodili folkloristički eksperimenti, tim pre što je upravo Goldstein "preferirao onu vrstu metodologije naučne psihologije, koja razvija i potvrđuje znanje kroz eksperimente" (str. 169).

Poglavlje 11: "The Name Is the Thing" (1998, *Journal of American Folklore* 111/441: 257–280). Esaj pruža autorov odgovor na sugestije da se termin "folklor" zameni nekim drugim terminom, koji bi bolje predstavio rad folklorista i ujedno bio oslobođen negativnih konotacija. Ben-Amos, pak, rešenje folklorističkih problema ne vidi u promeni termina. Štaviše, smatra da ova naučna disciplina ne može opstati bez poštovanja sopstvene intelektualne tradicije i stalnih istraživačkih doprinosa toj tradiciji.

Poglavlje 12: "A Definition of Folklore: A Personal Narrative" (2014, *Estudis de Literatura Popular: Studies in Oral Folk Literature* 3: 9–28). Tekst, poput pravog zaključka, daje retrospektivu

uticaja koji su naveli autora da redefiniše folklor u svom eseju "Toward a Definition of Folklore in Context" iz 1971. godine (Poglavlje 3).

Na kraju treba napomenuti i to da 12 eseja odabranih za knjigu *Folklore Concepts: Histories and Critiques* imaju široku čitalačku publiku. Mogu ih čitati oni koji tek počinju da se zanimaju za istoriju pojmova i konceptata folkloru i folkloristike. Isto tako, uvek im se mogu vraćati i naučnici, kako bi se na najbolji način podsetili početaka folkloristike i pravaca kojima se ona kretala. Ovi radovi predstavljaju odlične teorijske osnove koje je postavio profesor Dan Ben-Amos, sa kojih se ova naučna disciplina nadalje može razvijati, i to na radost svih: i proučavalaca i proučavanih, i svih onih koji pokazuju interesovanje za usmeno nasleđe na kom počiva savremena civilizacija.

Danijela Vasić

**Politički leksikon pandemije, ur.
Zlatko Bukač, Biljana Kašić, Jelena
Kupsjak, Atila Lukić i Gordana
Maslov, Centar za društveno-
humanistička istraživanja, Zadar 2021.
<https://www.politicki-leksikon.com/>**

Kako god je doživjeli i tumačili, pandemija bolesti COVID-19, kao jedna od pojava od čijeg se utjecaja nitko nije mogao posve izolirati ni na mentalnom ni na fizičkom planu, ostavlja mnogostruki trag u našim životima, od upliva na svakodnevicu do ideoloških (raz)otkrivanja. Iako se njezine dugotrajnije posljedice još ni danas ne mogu do kraja definirati, svijest o snažnom i sveprožimajućem djelovanju pandemije na čovjeka i njegov način života i promišljanja pojavila se već u prvim danima općih zatvaranja (*lockdown*), pa se od same pojave ove bolesti bilježi pojačan intelektualni i znanstveni interes za ovu temu, praćen istovremenim objavljivanjem brojnih tekstova. S obzirom na to da pandemija i dalje traje – jer još uvijek nije proglašen njezin kraj, promptna reakcija intelektualne javnosti u vidu hiperprodukcije radova unekoliko se pokazala i kao *dvosjekli mač*, posebno u slučaju zatvorenih formi poput knjiga koje su se počele objavljivati gotovo na samom početku pandemije, kada nije bilo lako sagledati njezin tijek, pa, osim što se time riskirao brz *istek roka* jednog takvog izdanja, lako se zapadalo i u zamke nepoštivanja osnovnih postulata stručnog pristupa, poput zahtjeva cjelovitosti i sustavnosti, metodološke provjere ili domišljenosti znanstvenog zaključka.

S druge pak strane, evidentno naglašenu potrebu društva 21. stoljeća da se na fenomene današnjice reagira bez odmak, *istog trenu*, u danom trenutku (tj. *realnom vremenu*), ne bi trebalo ni zanemariti, već joj treba pronaći odgovarajuću pisanu formu koja dopušta naknadne upise i korekcije zaključaka čija ispravnost ovisi o temporalnosti više no što je to uobičajeno. *Politički leksikon pandemije*, na mrežnoj stranici <https://www.politicki-leksikon.com/>, upravo svojom strukturom odgovara potrebi za govorom o temama koje otvara sadašnje pandemijsko stanje, ali i odolijeva spomenutim mogućnostima preuranjenih zaključivanja, jer je kreiran kao

posve otvorena forma podložna izmjenama. Riječ je o dvojezičnom *online* izdanju s permanentnom mogućnošću dodavanja novih autorskih tekstova, ali i upisa tuđih komentara ili korekcija u postojeće leksičke unose, čime se potiče daljnja rasprava. Također, s obzirom na to da je za klasičan znanstveni rad potreban dugotrajan proces nastanka, u leksikon se prihvaćaju tekstovi različitih formata, od onih stručnih pa sve do fotoeseja, koji svojom različitošću pristupa dočaravaju mnoge slojeve kroz koje pandemija utječe na nas.

Temeljna ideja leksikona, koja je rezultirala ovakvom formom, proizlazi iz pokušaja da se izbjegne *vječita* zamka jezično-političke sprege koja kroz stvaranje određenog koncepta zapravo teži fiksiranju stvarnosti, kao i retroaktivnom brisanju *neugodnog* procesa svoga nastanka, istodobno pružajući otpor kritičkim intervencijama. Stoga se uredništvo ovoga izdanja pita je li moguća drugačija praksa kritike, odnosno drugačija proizvodnja znanja, koja u prezentiranom razmišljanju razotkriva i njegov proces nastanka, što podrazumijeva ne-fiksiran odnos prema zbilji i naposljetku, da se poslužim jednom od obrađenih tema u ovome leksikonu, izloži ranjivost misaonog procesa javnosti.

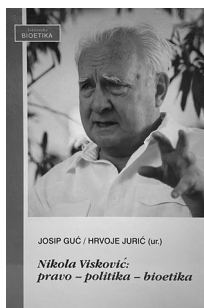
Široko polje zahvaćanja pandemije u suvremeni život od, primjerice, unutarnjeg mentalnog stanja pojedinca do promjena tehnoloških paradigmi, otvara raznovrsnu problematiku, pa je ovaj leksikon transdisciplinaran, te ne privilegira nijednu znanstvenu disciplinu. Stoga će čitatelj i potencijalni komentator u ovom *web*-izdanju naići na šarolik i poticajan izbor tema, kojima je zajednički nazivnik taj da se sve na određen način, nekad i vrlo osoban, mogu doticati i našeg bliskog iskustva s pandemijom, bilo da se prepoznavanje vlastitih propitivanja u objavljenim tekstovima događa na, primjerice, jezičnoj i psihološkoj ili pak na razini ljudskih prava. Dio tekstova promišlja i upućuje na redefiniranje pojmova ili pojava koje su dominirale najintenzivnijim, početnim periodom pandemije koronavirusa. Tako Vesna Ukić Košta razmatra izmijenjenu percepciju pojma maske, dovodeći u korelaciju komad tkanine koji se nekad koristio u ograničenom prostoru medicinskih ustanova s metaforom krinke, ali i ideje civiliziranog i odgovornog ponašanja kakva se promovira u pandemiji. Demonizacijom šišmiša kao krivca za COVID-19 bave se Goran Đurđević i Suzana Marjanić, prezentirajući razlike poimanja ove životinje u mitologijama Istoka, u kojima je prikazan kao dio prirode i ljudskog svijeta, i Zapada, koji ga tretira kao Drugog. Ovaj rad također ukazuje i na dubinskoekološku problematiku tijekom pandemije koji počinje s deforestacijom, što se rado prešućuje u medijima – jer za globalni specizam neoliberalne ekonomije predstavlja nepoželjnu ekocentričnu priču. Dok Sanja Bojanić i Petar Bojanić razmatraju mogućnost nove paradigme o distanci, ukazujući na to kako početno poimanje distance kroz percepciju fizičkog prostora treba proširiti i tumačenjem razmaka kao nešto kompleksnijeg epistemološkog procesa, Adriana Zaharjević ukazuje na problematičan i prividan politički naglasak na individui i njezinoj odgovornosti, a koji je kroz maksimalnu samokontrolu pojedinca zapravo otvorio put povećanju moći države. Zanimljiv uvid u kompleksnost doživljaja temporalnosti, proizašlog iz nesklada “darovanog vremena” u radu kod kuće i osjećaja da nam “vrijeme pritiska tijelo”, te u “preustroj vremenitih hijerarhija” u kojem nadzor vremena (*sljedeća dva tjedna*) postaje usko povezan s političkim odlukama daje autor Paul Stubbs, koji će u ovom tekstu propitati i poremećaje u hijerarhiji vrijednosti u poimanju tzv. ključnih radnika, ali i one izazvane strukturalnim rasizmom i oživljenim eugeničkim pogledom koji ljude dijeli na one manje i više bitne.

Važna pitanja otvara aktivistički intoniran tekst Ana Marije Raffai, koja se opravdano pita je li pandemija, u kojoj se vidjelo da nema zapreke da Europska unija financijski i solidarno pomaže svojim državama članicama, pokazala da postoji način da se i njezini građani kao pojedinci bezuvjetno financijski podrže kroz model temeljnog osobnog dohotka, koji može doprinijeti brisanju siromaštva i kulturi mira. Autorica iznosi tezu kako otpor prema takvom radikalno reformiranom obliku postojećih osiguranja koji bi omogućio univerzalno i paušalizirano pravo svakog građanina ne proizlazi iz nemogućnosti provedbe, već isključivo iz slabosti političke volje.

Trenutno objavljen korpus tekstova obuhvaća još neke teme, poput propitivanja ranjivosti, korporalno-osjetilnog zajedništva i sposobnosti tijela da se povezuje i djeluje – o čemu piše Biljana Kašić, pitanje raslojavanja potaknutog digitalizacijom svakodnevice (Marina Petras), interpretacijama “opće prakse” i narodnom pameću (Ines Prica), etimološkim aspektima pojma pandemije (Svetlana Slapšak), kao i pitanjem svakodnevice uzurpirane stanjem pandemije, a koju autorica Adrijana Vidić prikazuje kroz fotoesej o životu jednog dalmatinskog grada.

Premda je, da bismo uopće mogli na razumljiv način izložiti neku ideju kroz tekst, određenu razinu koncepta nemoguće izbjeći, ovaj leksikon potiče obrnut pristup – onaj u kojem život, koji karakteriziraju greška i ono neplansko, utječe na promišljanje, za razliku od konceptualističkih pristupa kojima se ono životno nepredvidljivo nastoji uhvatiti i učvrstiti u nepromjenjivom značenju. Usto, mogućnost intervencija u tuđe tekstove ove leksičke jedinice vodi i do ideje besubjektivnog teksta, rastvaranja značenja te interdisciplinarnog dijaloga. Takav *pulsirajući* koncept izaziva čitatelja na višekratnu interakciju s ovim tekstovima, bilo da ih želi komentirati ili pak provjeriti ima li što novo u objavljenim materijalima, a također nudi i posve novu i inspirativnu opciju govora o pandemiji, svojom se mijenom koja *jedina stalna jest* kameleonski prilagođavajući upravo prirodi svoje glavne teme – nepredvidljivom tijeku virusne infekcije globalnih razmjera.

Ljubica Anđelković Džambić

Nikola Visković, Pravo – politika – bioetika. Zbornik povodom osamdesetog rođendana, ur. Josip Guć i Hrvoje Jurić, Pergamena, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Centar za integrativnu bioetiku, Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, Znanstveni centar izvrsnosti za integrativnu bioetiku, Zagreb, Split 2020., 370 str.

O radu Nikole Viskovića, ili, kako ga mnogi zovu, profesora, saznala sam tek svojim ponovnim preseljenjem u Hrvatsku, do tada proučavajući kulturnu i kritičku animalistiku inozemnih autora. I sama sam posjetila simpozij *Nikola Visković: pravo – politika – bioetika* u organizaciji Centra za integrativnu bioetiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Pravnog fakulteta Sveučilišta u Splitu, Znanstvenog centra izvrsnosti za integrativnu bioetiku i Hrvatskog bioetičkog društva u Sveučilišnoj knjižnici u Splitu, održan 2018. godine povodom njegova osamdesetog rođendana. Sam simpozij bio je poticaj urednicima Josipu Guću i Hrvoju Juriću za nastanak zbornika (2020).

Zbornik *Nikola Visković: pravo – politika – bioetika* predstavlja svojevrsnu zahvalu šesnaest autora okupljenih u knjizi koji su surađivali s Nikolom Viskovićem ili istražuju njegovo djelo, a na koje je značajno utjecao i utječe kroz svoje svestrano i pionirsko djelovanje. Iznimno plodna

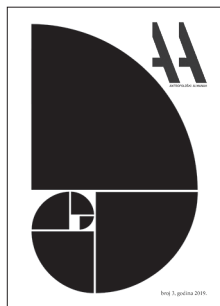
praksa Viskovića obuhvaća područja pravne znanosti, kao što su integralna teorija prava, borba za ljudska prava, čovjekov odnos spram ne-ljudskih živih bića, političko djelovanje, sve do područja erotike. Namjera zbornika bila je “obuhvatiti čitav Viskovićev intelektualni i praktički rad, no upravo je njegov aktualni predmet, erotika” (iz uvoda) ostao nepotpuno prikazan jer je još uvijek u rukopisu, pa su tako autori uključili njegova dva fragmenta.

Knjiga započinje uvodom kao prvim dijelom, a sastoji se od ukupno šest dijelova. Drugi dio “Visković kao pravnik” kroz pet radova razrađuje Viskovićev razvoj pojma prava, pravne teorije te posebno integralne teorije prava, vezu između njegove teorije prava, njegove kulturne biologije i političkog angažmana te važnost uspostavljanja temelja nove pravne grane na ovim prostorima – prava životinja. Sedam autora u trećem dijelu “Od kulturne biologije do bioetike” razrađuje Viskovićevu kulturnu animalistiku i zoologiju, kulturnu botaniku te njihov utjecaj na domaću teoriju i praksu, sučeljavanje teorija stranih autora i Viskovića, nadalje i kroz primjere fantastične životinje jednoroga pa do vuka, teme lova i religioških poveznica u Viskovićevu djelu, a uzimajući kao izvore Viskovićevo djelo *Životinja i čovjek* (1996) i *Stablo i čovjek* (2001), kojima je u hrvatskoj znanosti utemeljio kulturnu animalistiku i kulturnu botaniku. Četvrti dio knjige naslovljen “Političke perspektive” kroz radove dvoje autora analiza odnos čovjeka prema životinjama kroz koncepte biopolitike i biomoći, odnosno političko djelovanje Viskovića kao jednog od ključnih aktera hrvatske kritičke ljevice. “Erotika” kao peti dio knjige predstavlja dva odlomka iz Viskovićeva neobjavljenog rukopisa *Toposi erotike* o istospolnoj ljubavi te dopuštenom i nedopuštenom u erotici. Šesti i posljednji dio knjige “Dodaci” prikazuje Viskovićevu opširnu bibliografiju, pismo potpore Pravnog fakulteta u Buenos Airesu organizatorima simpozija te razgovor s Viskovićem iz 2003. godine jednog od autora zbornika.

Ovaj zbornik iznimno je kompaktna zbirka radova autora iz raznih znanstvenih disciplina pa se odlikuje svojim interdisciplinarnim pristupom djelu Nikole Viskovića. Bogat opus rada i djelovanja nije lako organizirati u smislenu cjelinu, što su autori postigli udruživanjem radova prema glavnim temama Viskovićeva djelovanja. Na taj se način stječe jasniji pregled te je jednostavnije ući u sadržaj, a bez nužnog linearnog praćenja zbornika. Prije svega je važno pohvaliti ideju dvojice urednika jer se simpozij čini kao izvrsna podloga i navigator sadržaja. Knjiga je, prije svega, namijenjena onima koji se bave pitanjima teorije prava, politike i pravima životinja pa na taj način predstavlja stručnu literaturu obuhvaćenu raznovrsnim pristupima – istraživačkim, esejističkim, analitičkim, bibliografskim. Nudi kroz neke radove detaljnu analizu koncepata i ideja koje je Visković uveo u hrvatsko pravo, a ponajviše u pravo životinjskih odnosa po čemu je zasigurno najpoznatiji i najzaslužniji u našoj regiji, s obzirom na to da ono svakodnevno stječe na važnosti.

Osnovna teza dvojice urednika zbornika jest da je Viskovićev rad nezaobilazan u području prava, politike i bioetike što je opravdano detaljnim refleksijama i analizama autora radova. Knjiga, stoga, predstavlja također važan doprinos navedenim područjima jer sažima kroz strukturiran i u formi zbornika radova, na vrlo praktičan način, obuhvat djelovanja profesora Viskovića te ga smješta u povijesni kontekst, ističe širinu, originalnost i iznimnost njegova rada. “Htjeti sve zabilježiti, zaustaviti, zapamtiti, izazov je nemogućeg. Beznadna nostalgija i neizlječiva, ali draga neuroza. Činjenice koje nas tvore nastojimo zadržati, a onda u tom sizifovskom naporu gubimo nešto od sadašnjeg života i na kraju krajeva od svega vrlo malo zadržavamo”, govori Visković. Ipak, iako je nemoguće obuhvatiti kompleksnost i genijalnost rada profesora Viskovića u jednoj knjizi, no svakako nužno, nadam se, kao što se nada profesor Visković, da će ova knjiga potaknuti druge na njihova “proučavanja u znanostima mitologije, religije, filozofije, književnosti, likovnosti, politike...”.

Ivana Filip

Antropološki almanah 3,
gl. ur. Matea Korda, Klub studenata
 antropologije Prometheus, Filozofski
 fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
 Zagreb 2019., 109 str.

Treće izdanje časopisa *Antropološki almanah* razlikuje se od svojih prethodnika po tome što je prvi put projekt objavio Klub studenata antropologije Prometheus. Isto tako, prvi put studenti u potpunosti preuzimaju sve uredničke pozicije. Kao takav, sa svojim osvježnim usmjerenjem časopis nastoji realizirati platformu koja služi za poticanje antropološkog interesa među studentima. Najnoviji broj ostvaruje se bez specifično zadane teme, kroz raznolike radove koji pokrivaju širok spektar mogućih predmeta interesa (npr. analiza ekofeminističkih principa, sociolingvistička etnografija ili područje antropologije smrti). Časopis čine dvije cjeline s osam izvornih studentskih radova te dva literarna prikaza.

Dok su autorski članci istinski raznolikih sadržaja, ono što im je zajedničko jest interes i trud njihovih autora. Prvi članak u ponudi, naslova “Studija slučaja ugroženoga jezika: arbanaški u suvremenom kontekstu” zajednički potpisuju Anamarija Artić, Dorotea Cakić, Martina Novosel, Ante Petrović i Ada Tufek. Koristeći metode polustrukturiranog intervjua i mrežne ankete autori istražuju stavove prema arbanaškom jeziku (ili, ovisno o tome koga se pita, govoru) samih Arbanasa, kao i drugih stanovnika Zadra. Idući rad, “Susret običnih ljudi – etnografija izbjeglištva na primjeru Centra za integraciju izbjeglica SOL” Lee Biličić, Eme Grgić, Karle Macan, Andree Reljac i Josipe Vokal usmjeren je prema integraciji izbjeglica unutar hrvatskog društva kroz pomoć djelovanja Centra SOL. Pitanja o osnivanju Centra, njegovim aktivnostima, problemima, uspjesima i ciljevima provode se kroz neformalne razgovore i polustrukturirane intervjue s daškom promatranja sa sudjelovanjem. Treći po redu članak u ponudi je intimnijeg karaktera zbog osobne bliskosti autorice, Doris Dautović, sa subjektom istraživanja. Naime rad “Že(na)ljeznica: iskustvo jedne žene kao prometnika vlakova” fokusiran je na autoričinu majku kao jedinu prometnicu vlakova u Kolodvoru Kutina. Rad je usmjeren prema pitanjima o ravnopravnosti spolova u poslovnoj sferi te prema dvostranoj problematici majčinstva prilikom težnji za poslovnim uspjehom kao i željom za balansom privatnog sektora. Karlo Držaić u svom radu “Kultura u strukturalizmu Claudea Lévi-Straussa” kontekstualizira ključne koncepte kulture i strukturalizma ciljajući na pojašnjenje uloge i značenja kulture unutar epistemologije strukturalizma. “Nacionalna kampanja za prevenciju HIV/AIDS-a u Hrvatskoj” naslov je rada Andree Horvat u kojemu prikazuje i analizira nedavne programe Hrvatske nacionalne kampanje za prevenciju te istovremeno i obrazovanje na široj društvenoj razini u vezi HIV/AIDS virusa. Sara Morić u članku “Teorija u praksi: ekofeministički principi u radu udruge ‘Zemlja za nas’”, koristeći etnografski princip istraživanja, sparen s polustrukturiranim intervjui, promatra samoodređenu ekofeminističku zajednicu “Zemlja za nas” (Brač) tražeći odgovore na pitanja vezana uz njezin nastanak, njezine ciljeve, dinamike odnosa, balans individualizma unutar života u zajednici, te sve ostale aspekte takvog života. “Igra života – prilozi antropologiji smrti i žalovanja” Nikoline Novaković upoznaje svoje čitatelje s djevojkom koja je u svojoj 22 godini doživjela smrt majke. Preko biografskog retrospektivnog intervjua prepričavaju se ključni obiteljski momenti kazivačice dok autorica postavlja pitanja vezana uz proces žalovanja i osobne

doživljuje kazivačice kao i to kako joj se život promijenio nakon tog događaja. Posljednji članak, ali ne i najmanje važan, je članak "Derviška zajednica s naglaskom na život i položaj žena" Žane Tkalčić, koja dokumentira sliku uloga žena unutar dviju derviških zajednica (red rifaja u Rijeci i nakšibedijanski red u Sarajevu) kroz propitivanje o razlikovnim osobinama njihove afirmacije, njihova života u zajednici naspram muškog te njihovu odnosu prema ženama koje nisu članice derviškog reda unutar kojeg žive.

Časopis se zatvara dvama prikazima. Viktorija Čulina piše o knjizi Helene Tolić *Splitska Radunica kao turistička destinacija: studija društvenih interakcija*. Autorica, kao stanovnica kvarta koji promatra, priprema intimni uvid u preobrazbu svog kvarta kroz njegovu interakciju s buktajućim razvojem turizma. Adrijana Puškari piše o knjizi Ive Grubiša *Okus doma: kulturnoantropološki osvrt na integraciju migranata u Zagrebu*, koja dokumentira probleme suvremenih migracija s osobitim naglaskom na društvenu zajednicu.

Iako je ovo prvo izdanje *Antropološkog almanaha* pod vodstvom studentskih snaga, ne mogu reći da se pronalaze vidni nedostaci ili mane. Trud autora je izvrstan i očit, kao i uspjeh uređništva da ispuni stranice zanimljivim i informativnim temama. Vjerujem da će časopis privući još više interesa i suradnika za nadolazeće brojeve, što će dodatno pojačati kvalitetu i uspjeh projekta.

Vilma Benković

Emergency Exit exhibition (3 December 2021 — 11 September 2022) (curators: Ana Mizerit, Bojana Piškur, Zdenka Badovinac, Igor Španjol); **If Forests Could Talk, They Would Dry Up with Sadness exhibition**, Nika Autor in collaboration with the Newsreel Front (curator: Bojana Piškur) (8 March – 20 June 2022), Museum of Modern Art in Ljubljana

The discussion of the Anthropocene – a geological epoch supposed to last for more than 200 years now and characterised by significant human influence on the ecosystem (primarily negative influence resulting from the phenomenon of rapid urbanisation, the process of fast depletion of fossil fuels, environmental pollution) – has an important position in the field of art. This is not only because today art responds almost immediately to social issues, but also because images of the Anthropocene are an essential way of representing and experiencing this epoch. Nicholas Mirzoeff even writes that “no more can humans see the Anthropocene (...)

It can only be visualized". Art that has the power to form a canon of values, raise awareness of current problems and build social attitudes cannot therefore fail to react to the changes that are taking place and are being made by human beings in the various ecosystems with which they come into contact. For there is no escape from the Anthropocene, or even, as Mirzoeff writes, "No location is outside the Anthropocene".

Art that addresses the question of human existence and action in the ecosystem is, however, not only a field of artistic diagnosis of the ecocatastrophe, but also seems to create a field of experiencing the Anthropocene as a "sensory phenomenon" (H. Davis & E. Turpin), at the same time escaping the regimes of scientific objectivity, political moralism, or psychological depression (Davis & Turpin). Through this art, therefore, one can expose oneself to catastrophe, face the inevitable loss that will be its consequence, allow oneself to feel it now (Jean-Luc Nancy). Mirzoeff even argues that the visualisations of the Anthropocene soften the vision of catastrophe, presenting what should terrify as a vision of modernity.

In 2022, the Museum of Modern Art in Ljubljana presented two exhibitions corresponding to each other that are part of the discussion on the Anthropocene. The first one was entitled "Emergency Exit" (3 December 2021–11 September 2022), while the other one was entitled "If Forests Could Talk, They Would Dry Up with Sadness" (8 March–20 June 2022). In the case of an institution as politically conscious and socially engaged as Ljubljana's Museum of Modern Art, there is no coincidence or pure chance, so the temporary coexistence of these exhibitions was the result of the museum team's advanced exhibition policy. The two exhibitions are, moreover, linked by name and the mark made by curator Bojana Piškur.

The exhibition "Emergency Exit", curated by Ana Mizerit, Bojana Piškur, Zdenka Badovinac and Igor Španjol in collaboration with Sebastian Cichocki responsible for the preparation of "An Annex. Notes from the Penumbra Age" featured the works of more than 30 artists and artist collectives (Agnieszka Brzeżańska, the Šempas Family, Vadim Fiškin, Mitsutoshi Hanaga & Jusatsu Kito Sodan (Group of Monks Bringing the Curse of Death), Kim Beom, Neža Knez, Natalia LL, Polonca Lovšin, Karel Miler, Peter Nadin & Natsuko Uchino & Aimée Toledano, OHO [Marko Pogačnik, Milenko Matanovič, David Nez, Andraž Šalamun, Naško Križnar, Iztok Geister, Matjaž Hanžek], Marko Peljhan, Špela Petrič, Plateauresidue, Marika & Marko Pogačnik, Porodica bistrih potoka, Marjetica Potrč, Franc Purg, Maja Smrekar, Robertina Šebjanič & Sofia Crespo & Feileacan McCormick, Miloš Šejn, Petr Štembera, Aleksandra Vajd & Anetta Mona Chişa, ZAKOLE and Brane Zorman).

The exhibition was organised around two intertwining narrative lines. The first one concerned the artistic practices of the neo-avant-garde group OHO. Their activities in the natural environment were unprecedented at the time – in the second half of the 1960s, and included diagnoses of the ecological catastrophe already felt during the group's activity, but also related to their eco-practices. The other narrative line, however, encompassed the presentation of numerous works that were, in a way, a continuation of the topics undertaken by the OHO group. They were artistic records of eco-initiatives, eco-interventions and eco-reflections.

On the one hand, the exhibition was documentary in nature, while on the other hand it raised extremely topical questions: how to survive in an infected ecosystem, how to find one's place in the world that we are systematically and deliberately destroying, and finally, whether there is an "emergency exit" from the Anthropocene, which has become a human-made machine set to self-destruction. It seems that the only possible attitude (although probably utopian) is to exit the anthropocentric paradigm – to abandon human ambition to be "the lord and master of the world". One option is an attitude of resistance (represented in the exhibition by works by the recently deceased Natalia LL, Karel Miler, Miloš Šejn and Petr Štembera). Another strategy for

coping with the experience of the Anthropocene is proposed by the Šempas Family initiative and the Family of Clear Streams initiative: a conscious abandonment of civilisation and a return to nature in a harmonious relationship, reminding us of the value of living in a commune that resists the processes of individualisation. In fact, this is an additional element of the exhibition: visual representations of the strategies of coping with an impending environmental catastrophe remind us of ideas such as solidarity, empathy and shared experience and being together in the face of the climate crisis.

An interesting element of the Ljubljana exhibition was also an excerpt from *The Penumbra Age. Art in the Time of Planetary Change* exhibition. The Museum of Modern Art in Ljubljana artistically recycled the exhibition that was held two years earlier at the Museum of Modern Art in Warsaw under the curatorial eye of Sebastian Cichocki and Jagna Lewandowska. Thus, the museum in Ljubljana presented itself as ecological and oriented towards the reuse of artistic raw materials. My attention was particularly drawn to the presentation of the work of the ZAKOLE group, which concerns efforts to preserve the ecosystem of a marsh located in Warsaw. The originators of the initiative write about their undertaking as follows: “we are looking for ways to narrate and experience these types of areas and to introduce the perspective of the creatures that co-create them”. Therefore, the activists of the ZAKOLE group draw attention to the necessity of listening to the voices of human and non-human subjects and their mutual relations. In this case, the artistic field fulfils its function to the best of its ability: it not only visualises, acts to preserve some state of affairs, protests and publicises, but also produces knowledge about a given topic, becoming both a source of aesthetic experience and a source of knowledge.

The issues addressed in the exhibition, thus, concerned the need for a change of viewpoint in the perception of the human-nature relationship, new ways of cognition and experiencing the environment and, consequently, climate change. What also emerged from the exhibition was a strong call for a new distribution of accents in the perception of nature: a shift from an anthropocentric viewpoint towards polyphonicity and multi-subjectivity of ecosystems. One of the important themes taken up by curators and artists was the forest understood as a complex ecosphere. “The Tree Spirits | Touch” sound work by Brane Zorman made the viewer aware of the fact that trees lead an existence independent of people. The author recorded the auditory dimension of the existence of trees that produce internal sounds, but also respond with sounds to impulses (including human ones) from the outside. In a sense, then, trees lead lives independent of people. The presentation of this work is an excellent demonstration of how well museum institutions understand their role in the contemporary world, how well they sense and track changes in the way the world is told, and finally how they themselves create new narratives within the Anthropocene.

Moreover, the forest ecosystem theme was a link to the other exhibition, which could be seen at the same time at the Museum of Modern Art in Ljubljana just one floor above. The exhibition entitled “If Forests Could Talk, They Would Dry Up with Sadness” was curated by Bojana Piškur and featured the works of Slovenian artist Nika Autor (in collaboration with the Newsreel Front). Three video materials were presented there: “Newsreel 4517 – Across the Water to Freedom”, “Newsreel 670 – Red Forests”, “Newsreel 2021 – Here I Have Picture”. The first film tells the story of Zied Abdellaoui, who travelled the so-called Balkan route. Covering 4,517 km on his way to Europe, he experienced 26 illegal push-backs. During this time, it was the forest that was often his home and refuge. In turn, the “Newsreel 670 – Red Forests” film submits the razor wire present at EU borders since 2015 for discussion. The film addresses the militarisation of forests, where concertina wires – a type of violent entanglements designed to prevent human migration – are placed so that they are as little visible as possible. The film

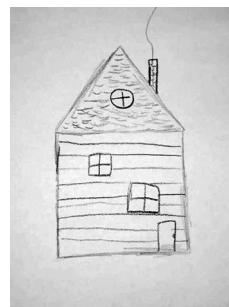
evokes strong associations with the imagery of the Holocaust and people hiding in the forests during the Second World War. Here, the forest ecosystem plays the role of camouflage for the barbaric tool – it overgrows the entanglements, makes them invisible, and at the same time becomes a trap no longer only for animals, but above all for people. The authorities thus use the forest to create a bloody trap for other human beings, setting up a brutal and inhumane hunt. In the successive waves of the migration crisis, the politicised forest becomes a tool of oppression: it is where people whom a particular country does not want to accept are thrown out, where people are “captured alive” and subjected to push-backs, where traps for people are laid. Therefore, the forest performs a function similar to that of the sea, which until recently was a barrier and a place of death for people trying to enter Europe, but in the case of the forest, it is a human being who uses the forest’s natural conditions to stand in the way of another human being.

Finally, the video entitled “Newsreel 2021 – Here I Have Picture” shows the life of people on the move, hiding in camps in forests at EU borders. In this case, the forest becomes their new temporary home, a place of existence. However, this is not the same return to nature as in the case of the Šempas Family and the Family of Clear Streams, presented in the “Emergency Exit” exhibition. This existence in the forest is not voluntary, it is forced upon them by the oppressive policies of the EU. One of the effects of people’s temporary return to the forest is the belongings left there that are used in temporary camps, and abandoned when, in the face of intervention by border guards, sudden migration is necessary. Although in another situation we would see these things abandoned in the forest as the result of humans littering the forest, here they become evidence of inhumane practices to which the people on the move are subjected. Recorded by Nika Autor, the images of migrants’ belongings preserved by the forest have a chance to become evidence in a potential indictment against EU’s so-called safe migration policy.

One can get the impression that the voice of the first exhibition in question is that of an intellectual concerned above all for his or her own fate, aware of the ongoing climate crisis, struggling with the burden of the ominous Anthropocene. The second exhibition presents quite a different perspective – that of a human being genuinely struggling to survive, finding both shelter in nature and falling into a trap organised within it. There is no room here to reflect on the Anthropocene, which seems to be a secondary category in this context and will remain such as long as we have to worry first of all about the lives of people who are regularly deprived of their human rights by political systems. However, these voices are not mutually exclusive; one perspective does not invalidate the other. Both are important provided that – as in the Museum of Modern Art in Ljubljana – they have the chance to supplement each other.

Ewa Wróblewska-Trochimiuk

Siniša Labrović, umjetnički performansi Iz rječnika i Zid, pljesak, kuća, smijeh, Festival izvedbenih umjetnosti "Perforacije", Zagreb 2022.

Konceptualni umjetnik Siniša Labrović u Zagrebu je početkom srpnja 2022. godine održao dva performansa s nakanom propitivanja društveno-političkog djelovanja i posljedica niza razornih potresa koji su pogodili sjevernu i središnju Hrvatsku 2020. godine. Performansi, održani u sklopu Festivala izvedbenih umjetnosti "Perforacije", nastavljaju niz njegova dvadesetogodišnjeg kritičkog bavljenja temama društvenog sjećanja, sprege politike i kriminala te rastakanja kolektiva upravo kroz tu umjetničku formu, ali i kroz medije videa, fotografije te *body arta*. Kontekst koji ga preokupira u okviru "potresnih" performansa odnosi se na neuspjeh državno vođene obnove u odgovoru na osnovne egzistencijalne i materijalne potrebe ljudi s potresom pogođenih područja. Pritom, u službenoj najavi on posvećuje svoje umjetničke izvedbe "potresima koji su razorili Baniju", povijesno definirano geografsko područje smješteno na prostoru Sisačko-moslavačke županije.

Zbog opsega štete nastale nakon dvaju potresa s epicentrom kod grada Petrinje (28. i 29. prosinca 2020.), upravo je Banija postala metonimijom širih potresnih razaranja i, kao takva, najvidljivijom karikom inertnosti i gušeće birokratizacije procesa poslijepotresne obnove. Labrovićev odabir istovremeno je, stoga, zdravorazumski i predvidljiv te perpetuirajući medijski konstruirano i politički manipulirano zasjenjivanje onih dijelova preostalih četiriju županija obuhvaćenih Zakonom o obnovi koji se s posljedicama potresa i neadekvatnim kriznim upravljanjem bore u tišini – na razini pojedinih kuća, zgrada ili stambenih blokova sa žutim ili crvenim naljepnicama. No, već u samoj najavi performansa, umjetnik naznačuje širenje područja oštećenosti potresom i odgovornosti za iskazivanje nezadovoljstva na čitavu državu, na čitav kolektiv, koji time istovremeno biva određen kao jedan od mogućih korektivnih čimbenika procesa obnove. Čitav tijekom dvaju performansa i Labrovićeva naknadnog promišljanja uspješnosti njihove izvedbe obilježen je upravo dinamikom između orijentiranosti na nerealizirano planirano sudjelovanje "ljudi s Banije" u performansu te postupne, spontane i orkestrirane, artikulacije i prodiranja općeg nezadovoljstva poslijepotresnim upravljanjem u prostor performansa.

Dva performansa, naslovljena *Iz rječnika i Zid, pljesak, kuća, smijeh*, izvedena su tijekom dva dana, svakoga dana na istim dvjema lokacijama koje na različite načine simboliziraju državnu moć. Prva je Trg sv. Marka, sjedište najviših državnih institucija, a druga prostor ispred zgrade Hrvatske demokratske zajednice (vladajuće stranke u Republici Hrvatskoj), smještene na Trgu žrtava fašizma. Performans *Iz rječnika*, izveden 1. srpnja, zamišljen je kao uvod u planirani dolazak "ljudi s Banije" sljedećeg dana. Labrović ga je planirano započeo sam, noseći na Trgu sv. Marka transparent na kojemu je s jedne strane bila ispisana rječnička definicija riječi *potres*, a s druge strane riječi *savjest* i *grižnja savjesti*. Nakon toga, performans je nastavljen ispred sjedišta HDZ-a, umjetnikovim nošenjem dvostranog transparenta s rječničkim definicijama riječi *krađa* i *stid*. Nošenjem transparenta, Labrović je pristupio grižnji savjesti i sramu kao *očekivanim* emocionalnim stanjima nakon katastrofa uzrokovanih prirodnim i ljudskim djelovanjem, aludirajući na njihov izostanak kao jedan od mogućih uzroka tromog i utišanog političkog upravljanja procesom poslijepotresne obnove, ali i jedne sveopće krize upravljanja državom.

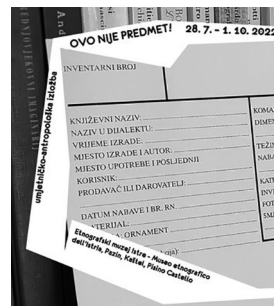
Zbog neuspjelog pokušaja organiziranog dovođenja stanovnika s Banije, prvi dio performansa izvedenog sljedećeg dana bio je zapravo retoričkog karaktera – Labrović je prisutnima (snimateljskoj ekipi, okupljenim novinarima i znatiželjnicima) opisao zamišljeni tijek i nakanu performansa, nagađajući pritom o mogućim razlozima nesudjelovanja Banijaca u performansu. Prvotna namjera bila je da svaki stanovnik Banije kaže što mu je potres srušio, na što bi ostali odgovarali pljeskom i smijehom. Sam Labrović je na kraju performansa izrekao: “Potres mi je srušio državu”, a publika je odgovorila planiranom reakcijom. Ideju takvog odgovora umjetnik je zasnovao na pokušaju neverbalnog iskazivanja sarkazma i samopoštovanja te mogućnosti da se svjesnim odabirom pokušamo oduprijeti tragičnoj stvarnosti.

Drugi dio performansa *Zid, pljesak, kuća, smijeh* započeo je u 13 sati na pločniku ispred sjedišta HDZ-a. Umjetnik je dobio dozvolu da sat i pol koristi prostor za potrebe umjetničke realizacije svoje ideje – izgradnje privremenog zida od cigli na kojima su bijelom bojom ispisivani nazivi sela i gradova u Sisačko-moslavačkoj županiji te grad Zagreb. Labrović, nekoliko volontera te promatrača (koji su se *ad hoc* odazvali pozivu da se priključe performansu) nasumično su odabirali imena mjesta napisana jedna ispod drugih na velikom papiru, križali ih s popisa te zapisivali na cigle, kojima su potom nadograđivali zid u nastajanju. Riječima autora, inspiraciju za izgradnju zida pronašao je u Zidu boli, koji je, u znak protesta prema bespotrebim stradanjima u Domovinskom ratu, 1993. godine podignut uokolo tadašnjeg sjedišta UNPROFOR-a u Zagrebu. Osim imena ratnih stradalnika, dio zida nosio je nazive s imenima razrušenih gradova i sela. Labrovićev zid, nazvan Zidom srama, u tom kontekstu može biti shvaćen istovremeno kao odavanje počasti svemu što je u potresu izgubljeno te kao simbolički početak obnove, kao afektom premrežen poziv na društvenu solidarnost, ali i jasna politička poruka. Na sličan je način u lipnju 2021. godine petrinjski pjesnik i umjetnik Vid Bešlić u središtu Zagreba sa svojom sugrađankom Laurom Sućec tijekom predstavljanja knjige *Banijska književna antologija* izveo performans *Banija nije Babilon*. Umjetnik je kulu oko djevojke, koja je istovremeno izgovarala stihove njegove pjesme, gradio ciglom koju je donio iz razrušenog rodnog grada, pozvavši tako na materijalnu, duhovnu i društvenu obnovu Petrinje.

Neuspjehom u dovođenju i uključivanju stanovnika s Banije u umjetničku izvedbu, Labrovićev performans *Zid, pljesak, kuća, smijeh* detektirao je širi proces slabog ili nikakvog odaziva stanovnika potresom pogođenih područja na različite akcije organizirane s ciljem artikulacije nezadovoljstva tijekom i brzinom procesa obnove. Vodi li tromost i neparticipativnost odabranog modela obnove kolektivnoj apatiji te, posljedično, kolektivnom nedjelovanju? Zastrašuju li petrificirane političke strukture stanovnike jedne odavno zaboravljene i zapostavljene županije? Smatraju li stanovnici Banije da društveno angažirana umjetnost i sam umjetnik još ponajmanje imaju moć utjecanja na te strukture? Iako Labrović nije uspio dati definitivne odgovore na takva i slična pitanja, senzibilitetom i razvijenom kritičkom svijješću te otvorenosću njegovih neponovljivih umjetničkih izvedbi za ono neočekivano i previđeno, svaki je od ukupno četiri dijela dvaju performansa u konačnici ipak nadišao prvotnu namjeru orijentiranosti na Baniju, uvlačeći u sebe *trećiprostor* “srušene države”, onaj koji se manifestira materijalnim, političkim, ekonomskim i emocionalnim ruinama. Grad Zagreb, koji je u okviru performansa, kao kulisa nedodirljivog centra moći, trebao pružiti tek pozornicu za raskrinkavanje obnove Banije kao političko-administrativnog apsurd, u konačnici se pokazao u svojoj mnogostrukosti – posebice kada je ispred utvrde vladajuće stranke njegovo ime ispisano bijelom Jupol bojom na staroj cigli (odmah ispod Brestače te šest ciglenih polja lijevo od Petrinje), pretvarajući Zid srama u teško misliv klasifikacijski sustav nalik Borgesovoj *Kineskoj enciklopediji*.

Mirna Tkalčić Simetić

Umjetničko-antropološka izložba Ovo nije predmet, kustosice: Irena Bekić, Duga Mavrinac i Ivona Orlić, Kustosko-istraživački kolektiv IPAK, Etnografski muzej Istre – Museo etnografico dell'Istria, Pazin 2022.

Umjetničko-antropološka izložba *Ovo nije predmet* autorica Irene Bekić, Duge Mavrinac i Ivone Orlić postavljena je u Etnografskom muzeju Istre – Museo etnografico dell'Istria u Pazinu 28. srpnja 2022. godine. Izložba je nastala u sklopu trogodišnjeg projekta *Odbačeno – prilozi za studije vrijednosti* (2021–2023) koji provodi kustosko-istraživački kolektiv IPAK (autorice Irena Bekić i Duga Mavrinac), a čiji su suradnici u različitim segmentima projekta Out of Sight iz Antwerpena u Belgiji, Udruga 90-60-90 – Platforma za savremenu umjetnost i Institut za etnologiju i folkloristiku. Kao što navode autorice u najavnim materijalima, projekt se “poglavito bavi društvenim mehanizmima i procesima kroz koje se vrijednost uspostavlja s posebnim interesom na relacijski i kontekstualni segment prirode vrijednosti te njezinu potencijalnu društveno-transformacijsku moć u trenutku kada dopijeva u polje odbačenog. Kao polazišnu točku projekt uzima savremena kulturnoantropološka istraživanja otpada i odbačenoga (engl. *discard studies*) koji otpad sagledavaju kao ekološki te materijalni problem, ali i kao proces te simboličnu kategoriju. Razmatra se povezanost otpada, stigme i obezvrijeđenosti kao proces putem kojeg se biografije pojedinih predmeta i pojmova obilježavaju prolaskom kroz različite režime vrijednosti (recikliranje, transformiranje, revalorizacija, devalorizacija i sl.).”

Metajezična intervencija “ovo nije predmet”, čini se, evocira višestruk smisao, koji se može u krajnjoj instanci svesti i na refleksiju o prirodi stvari u ljudskom univerzumu. Naslovnim govorenjem kroz razliku progovara se o procjepu u reprezentaciji, našim poimanjima bitka i privida, ujedno se iznevjeruje logika klasičnog realizma te očekivanja posjetitelja (jer ovo nije, ali istovremeno i jest predmet / muzejski izložak). Čini se tako da postupak evociranja privida predmeta ima funkciju zazivanja na promišljanje o reprezentaciji, iluzornosti, o raznim razinama stvarnosti oblika vanjskog svijeta, njihova odnosa s unutarnjim individualnim i kolektivnim svjetovima, te o razinama materijalnosti, duhovnosti, nedvojnosti. Pomak pažnje od materijalnosti i materijalne vrijednosti k osjetljivoj, emotivnoj, subjektivnoj, simboličkoj sferi kao i sferi neizrecivog otvara prostor za primjenu logike uključenosti sredine ako posjetitelj – promatrač može postati subjekt. S namjerom da se posjetiteljima pruži prilika za sudjelovanje i putem njihovih osobnih biografija, na izložbi su ponuđene inventarne kartice i omotnice koje posjetitelji mogu ispuniti. Vlastitim opisom željenog osobnog predmeta u inventarnoj kartici postaju dijelom i upisuju se u narativ izložbe kao ne-predmeti, graditelji vrijednosti, biografija i odnosa.

Multimedijalni postav izložbe svoju namjeru ispunjava poglavito kroz temu sakupljačkih praksi kao čin prepoznavanja i vrednovanja u/kroz umjetnost, ali i amaterske oblike, odnosno putem građe s antropoloških terena te one iz fundusa Etnografskog muzeja Istre. Umjetničku i etnografsku građu postava čine video i audioinstalacije, fotografije, razni objekti.

Za ovu priliku Vanja Babić izvodi *site specific* rad kojim se građa iz nevidljive zone depoa muzeja, a u kojoj je njezina vrijednost kao kulturnog dobra gotovo poništena, smješta u izlagačku realnost čime prolazi kroz proces prevrednovanja. Marijan Molnar zastupljen je

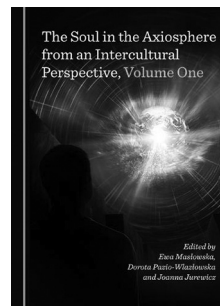
rekontekstualizacijom svoga rada iz 2008. godine. Te je godine Molnar dogovorio sa Zvonkom Majstorovićem, prodavačem na zagrebačkom buvljaku Jakuševac, da bude prisutan sa svojom robom na izložbi u Galeriji Bačva (HDLU, Zagreb) za vrijeme otvaranja Molnarove izložbe. Molnar je svu robu posnimio te je svaki komad dokumentirao po pravilima muzejske pohrane. Predmeti su se mogli kupiti po prihvatljivim cijenama, koje je formirao Zvonko Majstorović na dan otvaranja izložbe. Za tu je priliku sastavljen i potpisan ugovor s Majstorovićem, koji je izložen u pazinskom postavu. Naime, time Marijan Molnar otkupljuje zbirku za 1000 kn, a, isto tako, utržak prodanog na izložbi ide Majstoroviću, kojemu se i vraćaju neprodani predmeti. Osim ugovora, izloženi su registrator predmeta te videozapisi s Jakuševca i otvorenja izložbe 2008. godine.

Ivan Faktor predstavljen je filmom *Le Samourai* (2011) koji je snimljen kao počast umjetniku i prijatelju Tomislavu Gotovcu u njegovu stanu u Krajiškoj 29 u Zagrebu. U dvadeset i dvije intenzivne minute Faktor prikazuje Gotovčevu praksu (opsesivnog) sakupljanja i sortiranja u originalne postave, ujedno uvlači gledatelja u umjetnikovu intimu te uspostavlja fizičku i emotivnu bliskost putem zabilježena daha, koraka, mrmljanja, odraza u zrcalu. Na izložbi su izloženi i svakodnevni uporabni predmeti Tomislava Gotovca (ispražnjene poštanske omotnice pisama koje je umjetnik kroz život dobivao, iskorištene vrećice, iskorišteni papiri, putna torba). Izloženi su u originalnim kutijama i na način kako ih je on sakupljao i čuvao u svom stanu u Krajiškoj 29 – “totalnom ambijentu”, a svoju je sakupljačko-umjetničku praksu temeljio na konceptu *ready-madea*. Osim ove umjetničke građe, izložba nudi fotografije predmeta, audiozapise te transkripte razgovora sa sugovornicima/kazivačima iz Pule, Sesveta i Zagreba koji govore o svojim sakupljačkim iskustvima i strastima te emocijama i odnosima koje praksa sakupljanja svakodnevnih predmeta (kamenje iz mnogobrojnih krajeva svijeta, šećer za kavu, militarije) u njima pokreće.

Odnos naslova izložbe i njezina postava možemo definirati i poetskim te čitati i kao dio mnogo kompleksnije teme s/poznavanja vanjskoga svijeta te odnosa između subjekta i objekta. Realnost sa svojim mnogostrukim razinama (razine organizacije – strukturiranja – integracije; konfuzije – jezika – interpretacije; fizičke – biološke – psihičke; neznanja – inteligencije – kontemplacije; objektivnosti – subjektivnosti – kompleksnosti; znanja – razumijevanja – bivanja; materijalnosti – duhovnosti – nedvojnosti) kao objekt spoznavanja subjekta/čovjeka – “metafizičke životinje” uvijek je, čini se, reprezentacija onoga što ne/svjesno (ne) želimo vidjeti. Naslovna poetika paradoksa izložbe nas laže, izloženi predmeti u pazinskom muzeju jesu predmeti, no nisu samo predmeti, već utjelovljuju mnogostruke razine realnosti pri čemu su izloženi predmeti/nepredmeti i teorijske, umjetničke, osobne refleksije te prakse učinjene vidljivima ovisno o ostvarenom dijalogu s posjetiteljima.

Tajana Reznic Brenko

The Soul in the Axiosphere from an Intercultural Perspective, 1-2,
Ewa Maśłowska, Dorota Pazio-Włazłowska i Joanna Jurewicz,
 ur. Cambridge Scholars Publishing,
 Newcastle upon Tyne 2020., 615 str.

Veliki dvosvečani monografski zbornik *The Soul in the Axiosphere from an Intercultural Perspective* objavljen je 2020. godine u nakladi Cambridge Scholars Publishinga, a pod uredničkim timom koji čine Ewa Maśłowska, Dorota Pazio-Włazłowska i Joanna Jurewicz. Zbornik se sastoji od ukupno 39 poglavlja podijeljenih u šest dijelova, po tri dijela u svakom svesku. Prvi svezak sadrži 601 stranicu, a drugi svezak 226, što ukupno iznosi 827 stranica.

Radovi objavljeni u ovom zborniku nastavak su velike međunarodne i interdisciplinarnе debate oko antropoloških i lingvističkih pristupa duši u međukulturnoj perspektivi koja se otvorila 2015. godine na znanstvenoj konferenciji “The World through the Eyes of the Soul – The Soul in the Eyes of the World”, koja je i sama imala svoj dvosvečani zbornik. Ta se tema nastavila i na sljedećoj konferenciji iz ove serije, pod naslovom istoimenome naslovu ovoga zbornika, a koja je bila posvećena aksiološkim problemima i koja se održala u Varšavi 2017. godine. S obzirom na to da su brojni autori sudjelovali na oba skupa, mnogi su radovi i nastavci njihovih prethodnih istraživanja i promišljanja.

Prvi svezak sastoji se od tri dijela: 1) “The soul from the perspective of the humanities”, 2) “Conceptualization of the soul in a language” i 3) “The soul in traditional language and culture: folklore, ceremonies, rituals and beliefs”.

Prvi dio prvoga sveska, “The soul from the perspective of the humanities”, sastoji se od šest članaka. Počinje prvim poglavljem Dorote Filar “Metaphysics and psychology: two narratives of the soul and body in Polish. A linguistic/cultural approach” o dva narativa o duši i tijelu iz perspektive metafizike i psihologije, a koji su u međusobnom djelovanju i oblikuju razmišljanje modernoga čovjeka. Nastavlja se poglavljem Agnieszke Maryniak “When the brain changes the soul – a neuropsychological perspective” koje istu temu obrađuje iz psihološke perspektive razmatrajući kako psihička bolest utječe na osobnost. Treće poglavlje, “How the soul acts as an organ of evaluation and is itself subject to evaluation” Galine Kabakove govori o poveznici osjećajnih funkcija duše prema tjelesnim organima, poglavito srcu. Četvrto poglavlje Izabelle Bukraba-Rylske “Three souls of the Polish peasant” bavi se sociološkim pristupom analize duše poljskih seljaka, peto poglavlje Dorote Pazio-Włazłowske “In Search of the SOUL of Home – side notes of axiological portrait” ekspresijama emocija u metaforama duše doma u ruskoj jezičnoj kulturi i šesto poglavlje “The concept of a child’s soul: a cognitive linguistic analysis of the discourse among Czech-speaking women” Lucie Saicová Římalová govori o duši djeteta kroz razgovore njihovih majki na internetskim forumima.

Drugi dio prvoga sveska “Conceptualization of the soul in a language” sadrži ukupno trinaest članaka. Počinje sedmim poglavljem “Names of mental illnesses in different languages” Alene Rudenke, Fan Sjan koje se bavi imenovanjem duševnih bolesti na tri jezika, kineskom, ruskom i engleskom. Nastavlja se osmim poglavljem Romana Marcinkowskoga “The soul in Hebrew

idioms and biblical sayings”, koji značenja riječi duša temelji na idiomima i metaforama židovske Biblije. Slijedi deveto poglavlje Róberta Boháta “My soul knoweth right well”: The biblical definition of soul (heb. ‘nefeš, gr. ‘psyche’) and the epistemology of embodied cognition – an ancient source of a modern concept?”, koji pokazuje ulogu duše kao kognitivnog i iskustvenog subjekta u biblijskoj jezičnoj slici svijeta. Deseto poglavlje Marine Valentsove “The Soul in the axiosphere according to Ukrainian phraseology and paremiology” bavi se rekonstrukcijom aksiosferne ideje duše u ukrajinskoj frazeologiji i paremiologiji. Jedanaesto poglavlje Iryne Chybor “Soul as a value: mythological-Christian ideas about the soul in Ukrainian phraseology” istražuje mitološku i kršćansku imaginaciju duše u ukrajinskoj frazeologiji. Dvanaesto poglavlje napisala je Anna Gálisová pod nazivom “*Duša* (soul) and its axiological aspects in Slovak phraseology” i bavi se uzajamnom ovisnošću duhovnih vrijednosti i koncepta duše u slovačkom jeziku. Trinaesto poglavlje napisao je James Underhill pod nazivom “Understanding and translating the HEART and the SOUL”. Četrnaesto poglavlje Marijan Skab “Axiological aspects of the lexeme *duša* ‘soul’ and its derivatives used in the function of address in Ukrainian” izlaže načine djelovanja duše i njezinih dijelova u ukrajinskim komunikacijskim činovima. Petnaesto poglavlje Marije Skab “The axiological dimension of the Ukrainian concept *duša* ‘soul’” uspoređuje koncept duše u ukrajinskom i drugim slavenskim jezicima prema povijesnim, suvremenim, eimološkim i frazeološkim rječnicima. Šesnaesto poglavlje “Adjectives derivative from the soul lexeme in the light of contemporary synonymous words” Iwone Burkacke analizira semantiku složenih pridjeva izvedenih ih leksema *duša*. Sedamnaesto poglavlje Joanne Kirilove “Axiological aspects of the soul from the perspective of Bulgarian paremiology” bavi se funkcijama duše u aksiološkom pogledu u bugarskom jeziku. Osamnaesto poglavlje Olge Makarovske “The value of the human soul as reflected in (de)motivational posters” analizira prikaze vrijednosti, atributa i kvaliteta, koji se pridaju duši danas u odnosu na arhetipske značajke njezina samog koncepta. Posljednje poglavlje drugoga dijela, devetnaesto, Veselinke Labroske i Violete Nikolovske “Macedonian soul and the soul in the Macedonian language” proučava semantiku i frazeologiju leksema duša u suvremenom makedonskom jeziku naspram definicije duše u bizantskoga teologa i svetca, Maksima Ispovjednika.

Posljednji, treći dio prvoga sveska “The soul in traditional language and culture: folklore, ceremonies, rituals and beliefs” sastoji se od devet članaka. Započinje dvadesetim poglavljem Ewe Mastowske “Mercy – a ticket to heaven. Divine and human dimension of mercy from the ethnolinguistic perspective” koje se bavi konceptom milosti kao središnje teme u aksiosferi duše, primjerice puta duše u raj. Nastavlja se dvadeset i prvim poglavljem Joanne Szadure “The existence of the soul in the body in the light of ethnolinguistics” koje nastoji rekonstruirati tradicionalnu sliku prisutnosti duše u tijelu u poljskoj kulturi, na temelju jezika i tekstova na dijalektu. Dvadeset i drugo poglavlje “Turkish names based on the word soul” Kamile Stanek bavi se oblikovanjem duše djeteta davanjem imena s porukom o duši u turskoj tradiciji. Dvadeset i treće poglavlje “I won’t sell my soul. Soul as a value – on the ethical profile of the soul in Czech” napisala je Irena Vaňková baveći se etičkim problemom profiliranja duše u češkoj kulturi kroz analizu frazeologije i lirike suvremenih čeških pjesama. Dvadeset i četvrto poglavlje Shahle Kazimove “The soul as a theme in Azerbaijani folk literature” analizira predislamska animistička i totemistička vjerovanja o duši u azerbajdžanskoj pučkoj književnosti. Dvadeset i peto poglavlje Zdzisława Kupisińskoga “The soul and Particular Judgement in beliefs of the inhabitants of Opoczno and Radom regions” bavi se pučkim zamišljajima Božjega suda koji očekuje dušu poslije smrti. Dvadeset i šesto poglavlje Karine Stempel-Gancarczyk “The soul as a transmitter of values. Selected first-person epitaphs on Polish and Romanian headstones” opisuje dijaloge između živih ljudi i mrtvih duša kroz zapise na nadgrobnom kamenju na pravoslavnim rumunjskim i katoličkim poljskim grobljima.

Dvadeset i sedmo poglavlje Mihaila Kondratenka "Interpreting the concept "soul" in Northern Russian and Upper German dialects" bavi se usporedbom vokabulara sjevernoruskih i gornjonjemačkih dijalekta otkrivajući arhetipske slojeve tradicija vezane uz dušu kao jedan od najvažnijih atributa ljudskosti. Posljednje poglavlje trećega dijela prvoga sveska, dvadeset i osmo poglavlje napisala je Suzana Marjanić "Folklore notions of the soul as an animal (zoopsychonavigations): folklore Christianity as the counterpoint to the dogma of Christianity" a bavi se, kako i naslov govori, folklornim koncepcijama duše kao životinje u hrvatskom pučkom kršćanstvu naspram službene kršćanske dogme.

Drugi svezak sastoji se također od tri dijela: 4) "The soul in the artistic axiosphere: literature and art", 5) "The soul/spirituality from the perspective of Christian religiosity" i 6) "The soul/spirituality in the cultures of the Orient and Ancient Egypt".

Prvi dio drugoga sveska, "The soul in the artistic axiosphere: literature and art" sastoji se od tri članka. Prvi dio počinje dvadeset i devetim poglavljem Igora Borkowskoga "Representations of the soul in modern thanatic literature for the young readers and their significant adults" koje se bavi dubljem duše kroz smrt, preciznije kroz tanatološku literaturu za djecu. Nastavlja se tridesetim poglavljem Andreja Kotina "The Soul in the Axiosphere from intercultural perspective – *Peter Schlemihl's miraculous story* by Adelbert von Chamisso, and *Undine* by Friedrich de la Motte Fouqué" koje analizira dvije književne situacije iz doba njemačkog romantizma, u kojima čovjek gubi svoju dušu, bilo prodajem bilo demonskim opsjednućem. Prvi dio završava trideset i prvim poglavljem "The value of soul in the other world. Marriage of soul and God in the Lust Judgment Triptych by Hans Memling" Beate Purc-Stepniak, koja promatra dušu kao ženu udanu za Boga u Memlingovu "Posljednjem sudu", razmatrajući širu sliku poveznice antičkih i kršćanskih konceptata .

Drugi dio drugoga sveska, "The soul/spirituality from the perspective of Christian religiosity (Duša/duhovnost iz perspektive kršćanske religioznosti)" sastoji se od četiri članka. Počinje trideset i drugim poglavljem "The Way of Love in the spirituality of Sacré Coeur and the example of the message of Jesus passed to sister Josefa Menéndez" Irene Mytnik. Nastavlja se trideset i trećim poglavljem "Reflections on the value of the soul in selected materials of the mystical and meditative literature of the Polish Baroque" u kojemu autorica Beata Łukarska uspoređuje djela poljskih baroknih mistika Stefana od svete Terezije i Bonaventure od svetog Stanisława. Zatim slijedi trideset i četvrto poglavlje "The Lutheran soul? An attempt at anthropological interpretation of the soul in the writing of Martin Luther" Beate Kobuk, koja razmatra ideološke pristupe intepretaciji duše u zapisima Martina Luthera naspram onih Bernarda od Clairvauxa i svetog Augustina. Drugi dio drugoga sveska završava trideset i petim poglavljem "The Torah within the soul/within the bowels / within the heart is "better" than the Torah written on tablets of stone" koje je napisala Ivana Procházková, a bavi se analizom konceptualnih metafora o duši u židovskom starozavjetnom kanonu.

Treći i posljednji dio drugoga sveska, "The soul/spirituality in the cultures of the Orient and Ancient Egypt (Duša/duhovnost u kulturama Orijenta i Drevnog Egipta)" sastoji se od četiri članka. Počinje s trideset i šestim poglavljem Joanne Jurewicz "Soul, action and responsibility in early Hindu tradition", koja promatra etičku odgovornost duše pojedinca u ranim hinduskim filozofskim poglavljima *Mahabharate*. Nastavlja se trideset i sedmim poglavljem "Axiosphere of the Soul. Sadness in the Culture of Iran" Sylvie Surdykowske-Konieczny, koja se bavi tugom i čežnjom kao glavnim čimbenicima oblikovanja duše u iranskoj kulturi. Potom slijedi trideset i osmo poglavlje Joanne Popielske-Grzybkowske "Conceptualisation of the notion of soul in the ancient Egyptian pyramid texts" koje prikazuje sliku duše drevnih Egipćana prema Tekstovima piramida. Posljednje poglavlje trećega dijela drugoga sveska, trideset i deveto, napisala je

Beata Abdallah-Krzepkowska na temu "RŪḤ and Nafs. On the Koranic concept of soul" baveći se rekonstrukcijom konceptualizacije duše u Kur'anu, ali i u kasnijoj arapskoj poeziji.

Ovaj dvotomni zbornik uistinu daje mnoštvo razmatranja o temi duše iz niza različitih kultura, ali i kutova gledanja, etnoloških, folklorističkih, filozofskih, lingvističkih, povjesničarskih, religijskih i drugih. Na dijakroniji tu su promišljanja od staroga Egipta, Indije, židovske kulture, pa preko antike i srednjega vijeka, sve do danas. Zastupljene su brojne svjetske religije, ali i umjetnički pristupi od pučke, religijske, visoke i popularne književnosti pa do suvremenih pjesama, novinskih članaka i internetskih portala. Svakako je vrlo zanimljivo vrelo za temu proučavanja duše u brojnim kulturama.

Deniver Vukelić